

Топола

ЧАСОПИС ЈУ
СПОМЕН-ПОДРУЧЈА
ДОЊА ГРАДИНА

ГЛАВНИ БРОЈ 12
Број 9
2023

... ГОДОН

... ГОДОН

Садржај

Историјска истраживања

- Мирко Димић: „Страдање становника села Пуцари 1941–1945. године: прилог проучавању геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској“ 13
- Марко Ручнов: „Дубичке кречане“ 49

Студије о рату и геноциду

- Дејан Мотл: „Судбина Иве Волнера: писма из логора“ 71
- Тања Тулековић: „Сјећање Зоре Милинић на логор Јастребарско: страдање породице Зоре Милинић“ 100
- Владимир Бурсаћ: „Злочини Независне Државе Хрватске у бихаћком крају током 1941. године“ 108
- Станко Шиник: „Злочин усташа над Србима у селу Врбашка 14. јануара 1942. године: прилог истраживању злочина геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској“ 160

Документи и сјећања

- Тања Тулековић: „Сјећање Душана Иђитовића“ 167
- Мирко Димић: „Страдање Косе Драгаш (1932/33–1944)“ 170
- Тања Стијак: „Страдање моје породице“ 174

Радован Кос: „Сјећање на логоре Циглана у Приједору и Сисак“	179
Бранислав Крљаш: „Страдања у Јеловцима 1941–1945. године“	183
Драгомир Маџар: „Мој доживљај“	197
Гоца Крстић: „Страдање Десе и Цвијетка Петковића“	200
Мирко Пекић: „Крвава литургија“	202

Прилози

Добрила Кукољ: „Фотографија: прилог истраживању страдања цивилног становништва у селу Међећа 1941–1945. године“	209
Израел Данас: „Језиво откриће земљорадника у Босни открило је шокантну историју ● Логор за масовно истребљење, гдје су десетине хиљада мучени и убијени“	214
Дејан Мотл: „Добрила Кукољ: Туга која траје цијели живот, приказ“	217
Марко Јанковић: „Срефлије 1941–1945, приказ“	220
Предраг Лозо: „Горан Латиновић, Никола Ожеговић, Хрватски злочин над Србима у руднику Раковац и селима Дракулић, Шарговац и Мотике код Бање Луке 7. фебруара 1942, Србско сабрање ‘Баштионик’, Бања Лука 2022, приказ“	223
Жељко Вујадиновић: „Поводом књиге: Марко Ручнов, Зашто Јасеновац, друго обједињено издање, приказ“	228
Добрила Кукољ: „In memoriam, Стајка Марчета“	232
Дејан Мотл: „In memoriam, Года Имре“	235
Упутство сарадницима	239

Contents

Historical Research

- Mirko Dimić: „The Suffering of the Village of Pucari in 1941-1945: A Contribution to the Study of Genocide against Serbs in the Independent State of Croatia” 13
- Marko Ručnov: „Dubica Lime Plant” 49

Studies of War and Genocide

- Dejan Motl: „The Fate of Ivo Volner: Letters from the camp” 71
- Tanja Tuleković: „Zora Milinić’s memory of the Jastrebarsko camp: The Suffering of the Zora Milinić Family” 100
- Vladimir Bursać: „The Crimes of the Independent State of Croatia in the Bihac region during 1941” 108
- Stanko Šinik: „The Ustaša crimes in the Village of Vrbaška on 14. january 1942. a contribution to the research on Ustaše’s crime” 160

Documents and Testimonies

- Tanja Tuleković: „The Testimony of Dušan Ićitović” 167
- Mirko Dimić: „The Suffering of Kosa Dragaš (1932/33-1944)” 170
- Tanja Stijak: „The Martyrdom of my Family” 174

Radovan Kos: „Remembering the Ciglana camps in Prijedor and Sisak“	179
Branislav Krljaš: „The suffering in the Village of Jelovci 1941-1945“	183
Dragomir Madžar: „My experience“	197
Goca Krstić: „The deaths of Desa and Cvijetko Petković“	200
Mirko Pekić: „The bloody Liturgy“	202

Contributions

Dobriła Kukolj: “PHOTOGRAPHY: A contribution to the Investigation of the Suffering of the civilian Population in the Village of Međeda 1941-1945”	209
Israel Today: „A gruesome discovery by a farmer in Bosnia revealed the shocking history of the Mass Extermination Camps“	214
Dejan Motl, review: „Dobriła Kukolj: Sadness that lasts a Lifetime“	217
Marko Janković, review: „Mirko Dimić, Sređilje 1941-1945“	220
Predrag Lozo, review: „Goran Latinović, Nikola Ožegović, Croatian crime against Serbs in the Rakovac mine and the villages of Drakulić, Šargovac and Motike near Banja Luka on 7. february 1942“	223
Željko Vujadinović, review: „Marko Ručnov, Jasenovac why?, second edition“	228
Dobriła Kukolj: „In memoriam, Stajka Marčeta“	232
Dejan Motl: „In memoriam, Goda Imre“	235
Instructions for authors	239

Злочини Независне Државе Хрватске у бихаћком крају током 1941. године

Владимир Бурсаћ

Прегледни рад

УДК 341.485(497.13)"1941"

COBISS.RS-ID 139091713

DOI 10.7251/TOP2309108B

Апстракт: Неколико дана од почетка инвазије на Југославију, оснива се Независна Држава Хрватска. Кључна особа у стварању органа власти НДХ у Босанској Крајини је Виктор Гутић. Половином јуна у Бихаћ, као велики жупан Велике жупе Крбава и Псат, долази Љубомир Кватерник, организатор и предводник злочина над српским и јеврејским живљем. У раду су кроз временску линију приказани сви злочини почињени над Србима и малобројним Јеврејима: одузимање земље и имовине добровољцима, конфискације радњи трговаца и занатлија, хапшења и затварања, пљачкање имовине и уцењивање имућних житеља, покатоличавање, рад Пријског суда за Велику жупу, организовано и систематско исељавање српског и јеврејског живља Бихаћа, уништавање верских споменика Срба и Јевреја, хапшења војноспособног становништва у насељима у околини Бихаћа, масовна стрељања у Бихаћком пољу (Гаравице, Уљевите баре, Церавци) као и злочини на великом броју других страстишта. Након почетка оружаног отпора настају одмазде над цивилним живљем. Злочини у бихаћком крају били су организовани раније, масовније и суровије у односу на друге делове НДХ, јер је Бихаћ био средиште велике области већински насељене Србима.

Кључне речи: НДХ, злочин, Велика жупа Крбава и Псат, Љубомир Кватерник, Пријеки суд.

Бихаќки крај између два светска рата

Први попис Југославије 1921. у покрајини Босни и Херцеговини затиче 1.890.440 житеља (829.360 православних - 43,8%, 588.173 муслимана - 31,1%, 444.309 римокатолика - 23,5%). У округу Бихаћ живи 216.973 становника (123.783 - 57% православних, 80.715 - 37,2% муслимана, 12.095 - 5,57% римокатолика). У Срезу Бихаћ пописано је 27.152 становника (православних 11.636 - 42,8%, муслимана 12.076 - 44,4%, римокатолика 3.241 - 11,9%)¹.

Десет година касније, 1931. год., у Босни живи 46,8% православних, 29,3% муслимана и 22,5% католика². Врбаска бановина тада има 57,8% православних, 16,6% католика, 24,1% муслимана. Бихаћ је пописан у Врбаској бановини са 23 среза (Босанска крајина проширена за Гламоч, Јајце, Доњи Вакуф, Теслић, Тешањ, Добој, Градачац и Дервенту). Срез Бихаћ има 39.309 становника (Срба 17.178 - 43,70%, католика 7.999 - 20,35%, а муслимана 13.962 - 35,52%). Срез Цазин има 59.541 становника (православних 21.956 - 36,8%). Срез Грахово има 26.118 становника (православних 24.644 - 94,3%). Срез Петровац има 32.557 становника (православних 24.647 - 75,7%). Срез Крупа има 46.946 становника (православних 31.502 - 67,1%)³.

Пред почетак Другог светског рата, у Босанској Крајини живи 64,23% Срба, 23,69% муслимана и 11,34% Хрвата. Од 15 срезова у Крајини, Срби чине већину у 14 срезова (изузетак је Срез Цазин)⁴.

До 1914. постојале су само четири српске школе у овом крају, које бивају затворене током Великог рата⁵. Процент неписменог становништва Врбаске бановине 1931. износи 44,6%, а појединим срезовима ове области и преко 70%⁶. Државна кампања отварања школа (четири разреда) креће 1929. и до 1934. већина српских села добија школе⁷. У средњем Поуњу, тек аграрна реформа Краљевине

1 Ранији пописи становништва 1921-1981, Савезни завод за статистику, Београд, 1998.

2 Бокан, Ј. Бранко, *Скривене намјере*, Београд-Бањалука, 2001, 30.

3 Вокан, Ј. Бранко *Prvi KNOP odred*, Веоград, 1988, 12-15.

4 Бокан, Ј. Бранко, *Скривене намјере*, Београд-Бањалука, 2001, 31.

5 Богићевић, Војислав, *Историја развојка основних школа у БиХ*, Сарајево, 1965.

6 Вокан, Ј. Бранко, *Prvi KNOP odred*, Веоград, 1988, 15.

7 Папић, Митар, *Историја српских школа у БиХ*, Сарајево, 1978.

укида феудалне односе, што Аустроугарска није учинила. Ови крајеви се у првој Југославији убрајају у најзаосталије, сиромашно сточарско-ратарско подручје, са малим процентом обрадивог земљишта и огромним вишком радне снаге. Пољопривреда је са уситњеним поседима, ниским приносима, свако треће домаћинство има гвоздени плуг. Прираст становништва је све већи. Највећи привредни објекти у том крају су били унска пруга, Шипадове пилане, електричне централе и неколико рудника. Због тога је велики број људи сезонски одлазио да ради у равничарске крајеве.

Бихаћки крај у Априлском рату 1941. године

Напад на Југославију, без објаве рата, почиње 6. априла 1941. Немачке војне јединице улазе у Скопље 7. априла, Загреб 10. априла и Београд 12. априла. Немачка 14. тенковска дивизија, након проласка кроз Загреб, већ 11. априла улази у Карловац. Наредног дана (12.4) у две колоне напредује према Бихаћу и Бањалуци. Претходнице ових колона без борбе стижу 13. априла у Бихаћ, Петровац, Кључ и Приједор, а 14. априла и у Бањалуку⁸. Други талас немачке војске чиниле су 101, 132. и 183. пешадијска дивизија 51. армијског корпуса Вермахта који запоседа Босанску Крајину. Јединице другог таласа праве посаде у насељима, официри запоседају најбоље станове, почиње пљачка трговина, посебно српских и јеврејских⁹. Роба је одузимања, слата породицама у Немачку, без накнаде или плаћањем ратним маркама. Никакав озбиљнији отпор није сачекао моторизоване колоне, које су четири дана полако пролазиле путевима ка Бихаћу, и од њега ка Бањалуци и Сарајеву. Сведок Вујо Поповић из Хргара је као 12-годишњи момчић сишао у Рипач да самеле раж. Са коњићем натовареним врећама кренуо је ка кући, али је остао на десној страни пута када су наишли мотоцикли немачке претходнице. Више од једног сата је посматрао пролазак моторизоване колоне коју су чинили мотоцикли, оклопна возила, камиони и на крају тенкови, како се креће у правцу Рипачког клан-

8 Bokan, J. Branko, *Prvi KNOP odred*, Beograd, 1988, 30.

9 *Zapisnik Moska Kavezona zemaljskoj komisiji od 06.07.1945. g.*, Inv. 34211, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

ца и даље путем ка Петровцу¹⁰. Штаб 132. дивизије у свом дневнику бележи да је наступање „...примило карактер уласка у ослобођену земљу. Празнично одевено становништво клицало је нашим војницима“¹¹. Италијанске војне јединице у Бихаћ стижу 17.4.1941. У местима од Бихаћа до Јајца, чланови Хрватске сељачке странке (ХСС), прохрватски опредељено становништво, чланови Југословенске муслиманске организације (ЈМО), организација „Народне узданице“ и „Млади муслимани“ Културбунда, свечано обучени са фесовима, на трговима и испред радњи украшеним хрватским заставама, дочекују немачке јединице. У градовима се стварају народна већа/одбори од представника трију народа. У Бихаћу је формиран одбор на челу са Мухом Галићем.

Стварање органа власти НДХ у бихаћком крају

Начин стварања органа власти НДХ свугде је био исти. Срезови постају котари, среске начелнике замењују котарски предстојници, општинска начелства постају опћинска поглаварства. Жандармеријске станице постају оружничке постаје, сви Срби жандарми и лугари бивају отпуштени, док се у служби задржавају Хрвати и муслимани¹². Младићи стари 18-20 година кратко су обучаваани, слати у седишта котара као припадници регуларне војске (Домобранство) или Усташке војнице (војни огранак Усташке хрватске револуционарне организације УХРО - усташа, партијска војска, пандан Schutzstaffel / СС јединицама), обећавани су им државни посао, српска имања, привилегије ако буду верно служили НДХ¹³. Истовремено са органима власти НДХ успоставља се мрежа „партијске структуре“ усташке организације: у сваком селу се ствара рој који чини 3-5 чланова, на челу са ројником; скуп више ројева на подручју једне општине/опћине чине табор на челу са таборником; скуп табора у котару/срезу чини логор на чијем челу се налази логорник. Скуп логора у једној жупанији/округу чини стожер са стожерником на челу.

10 Сведочење Вује Поповића (1929) из Хргара, дато аутору 30.01.2022.

11 Vokan, J. Branko, *Prvi KNOP odred*, Beograd, 1988, 34.

12 Vokan, J. B., *Prvi KNOP odred*, 35.

13 Vokan, J. B., *Prvi KNOP odred*, 36.

Први припадници усташке организације у Крајини били су искључиво Хрвати, њима прилазе чланови десног крила ХСС-а, а тек од Априлског рата појављују се муслимани чланови организације „Народне узданице“ везане за ХСС. Кључна особа за организацију власти НДХ у Босанској Крајини је др Виктор Гутић¹⁴. Гутић именује адвоката Вицка Драчевца¹⁵ за котарског предстојника, адвоката Ивана Бунића за усташког логорника Бихаћа, а за његове саветнике Османа Куленовића, адвоката, и Мурата Ибрахимпашића, поседника из Бихаћа. У њиховом друштву често је виђан жупник фра Виктор Шакић¹⁶. Гутић се свега неколико дана задржао у Бихаћу, али је успео да оснује усташку организацију у Цазину, Крупи, Отоци и Босанском Новом. Пролазећи кроз ова места, отишао је у Загреб, да би се већ 16/17. априла вратио у Бањалуку као стожерник за Врбаску бановину, где организује дочек немачке војске, која стиже 17. априла. Усташка организација коју је основао Гутић, састављена од Хрвата и муслимана, организује дочек Немаца и разоружавање југословенске војске. Прве јединице Хрватског домобранства у Бањалуку улазе 21. априла.

-
- 14 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, друго издање, Доња Градина, 2022. (1901–1947); адвокат и доктор права из Бањалуке, члан УХРО-а постао 1937, велики жупан Сане и Луке и стожерник Бањалуке, покретач и предводник злочина над Србима, познат по говорима пуним мржње према Србима, вероватни организатор убиства епископа бањалучког Платона (Јовановића) 5. маја 1941. године. Гутић, поручник Југословенске војске (ЈВ), пре почетка Априлског рата дезертирао из јединице смештене у касарни у Жегару. На вести о оснивању НДХ, са својим сарадником Адемом Харачићем одлази у Бихаћ. Још пре уласка Немаца у Бихаћ, Гутић 13.4. издаје плакат/проглас потписан као усташки стожерник. Хрватском народу, муслиманима и католицима објављује да је пропала тлачитељица Краљевина Југославија, да је створена НДХ, да се сви знакови хрватскога ропства избришу, да су у име хрватске владе власт у котарима бихаћком, крупском, цазинском и петровачком преузели именовани људи.
- 15 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 142; Драчевац је смењен већ током маја 1941. јер се супротстављао злочинима над Србима и спасао многе Србе из Бихаћа. Организовано је његово хапшење и одвођење у логор Јасеновац, где је провео око месец дана. Пуштен је на нечију интервенцију.
- 16 *Zapiski Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača od 07.08.1946*, Miloš Škorić, Inv. 56134, Arhiv Bosne i Hercegovine.

Виктор Гудић¹⁷

У мају 1941. године Бунића мења Петар Перо Шимић, а Вицка Драчевића замењује правник Јаков Џал¹⁸. Као стожерник Бихаћа 14. октобра 1941. и 15. јуна 1942. помиње се Маријан Шола¹⁹.

На челу државних и локалних органа, као и у врху усташког покрета, налазе се најистакнутији политичари из ХСС, ЈМО, адвокати, доктори права, судије, високообразовани људи, официри, чиновници, учитељи, жупници и хоџе, братри, неколицина трговаца

17 <<http://www.zlocininadsrbima.com/Zlocinac.aspx?ImeZlocinca=%D0%92%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80-%D0%93%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%9B-%D0%90%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82>>

18 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 508. Рођен 1910. у Бихаћу, предратни судија, члан УХРО-а, током маја 1941. постаје котарски предстојник Бихаћа и секретар великог жупана Кватерника. Као усташки допуковник један је од управника система логора Јасеновац и миљеник Лубурића. Априла 1945. постао је пуковник и командант 1. усташког одбрамбеног здруга који учествује у ликвидацији логора Јасеновац. Емигрирао је у Аустралију и био веома активан у емиграцији. Сва седморица браће Џал били су укључени у рад НДХ.

19 Дедијер, Владимир, *Дневник*, књига прва, Београд, 1970, запис 11.11.1942. Војни архив, фонд НДХ к. 195 ф. 10 д. 18.

и сељака: браћа др Осман Куленовић²⁰ и др Џафер бег Куленовић²¹, Хусеин Муратбеговић, књижевник и учитељ логорник Крупе и Новог²², др Смајо Градашчевић, први председник Пријеког суда у Бихаћу, др Миховил Вујичић, заменик председника Пријеког суда у Бихаћу, др Салих Хаџиалић²³, др Мехмед Алајбеговић²⁴, др Крунослав Батушић²⁵, др Звездан Чулић, заменик председника Пријеког суда у Бихаћу јул-септембар 1941, др Ибро Ибрахимпашић, судија у Санком Мосту, др Никола Грос, председник Окружног суда Бихаћ 1941, Шарић Исмет, главни тајник Велике жупе Крбава и Псат, др Казимир Крнделић, тајник/секретар великог жупана Љубомира Кватерника, Хусеин Алић, професор из Кулен Вакуфа, побочник усташког стожера у Сарајеву и велики жупан жупе Сана и Лука, Химзо Пашић-Решић, председник из Санског Моста и председник општине²⁶. На дну усташке организације као извршиоци масовних злочина били су полуписмени људи, без образовања, понеки гимназијалац и несвршени студент.

Овде треба поменути Хрвате који су одбили да учествују у усташкој власти: у Бихаћу адвокат Јозо Вујовић, трговци Јако Ивковић и Петар Салопек, урар Нико Павловић, Марко Павичић из Корјенова код Санице, Томо Цвитковић из Бошњака код Лушци Паланке, Фрањо Томић из Старе Ријеке и Анте Маријан, првак ХСС-а

-
- 20 Осман Куленовић (1889–1947), доктор права, адвокат у Бихаћу, допредседник прве владе НДХ.
- 21 Џафер Бег Куленовић (1891–1956), доктор права, народни посланик у Југославији, министар у Цветковићевој и Симоновићевој Влади Југославије, председник ЈМО, успео да емигрира, веома активан у емиграцији, умро у Сирији.
- 22 *Hrvatski narod od 29. svibnja 1941*, Zagreb.
- 23 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 476. Поджупан у Бихаћу у време када је велики жупан био Кватерник и касније.
- 24 1906–1947, из беговске породице, деда и отац су били градоначелници Бихаћа за време Аустроугарске. Доктор права са Загребачког свеучилишта. Од августа 1941. секретар у подвлади Министарства спољних послова, од јануара 1942. конзул НДХ у Минхену, од октобра 1943. министар скрби НДХ, од маја 1944. министар спољних послова НДХ. Испоручен Југославији 9.1946, погубљен са Османом Куленовићем, Славком Кватерником и Зигфридом Кашеом.
- 25 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 37. Модруш 1895. – Немачка 1984, командант Мачекове личне гарде 1938–41, шеф усташке обавештајне службе, Усташке надзорне службе и равнатељ жупског редарства у Бихаћу и касније у Вараждину. Лубурићев сарадник, у чину усташког пуковника, од 1943. у ГРАВСИГУР-у. Активан у емиграцији.
- 26 Vokan, J.B., *Prvi KNOP odred*, 36.

у Санском срезу. Угледни муслимани који су одбили да учествују у усташкој власти били су Нурија Поздерац (бивши сенатор, крајем 1942. у Бихаћу потпредседник ИО АВНОЈ-а, погинуо на Сутјесци), учитељи браћа Осман и Сулејман Реџић из Бихаћа, браћа Смаил, Мехмед и Ахмет Ибрахимпашић из Рипча (Немци и усташе су их убили пред крај рата), градоначелник Бихаћа Абдулах Ибрахимпашић, учитељ Атиф Заметица, Омер хоџа Липовача из Рипча, Суљо Суљић, радикалски првак из Љусине код Крупе, Џафербег Бишчевић, градоначелник Санског Моста, Мухарем хоџа Карацић звани Хоџа Караџа из Санице²⁷.

Велика жупа Крбава и Псат

Велика жупа Крбава и Псат основана је Законском одредбом о великим жупама од 10. јуна 1941. године²⁸. Списак жупа са именима великих жупана појавио се у листу „Усташа“ од 13. јуна²⁹. Жупа је обухватала котаре: Бихаћ, Босанска Крупа, Босански Петровац, Босанско Грахово (до 1.1.1942), Цазин, Кореница (до 20.12.1941), Доњи Лапац (до 1.1.1942), котарске испоставе Велика Кладуша и Кулен Вакуф и град Бихаћ³⁰. За великог жупана именован је Љубомир Кватерник (1887–1980)³¹. Тачан датум доласка Љубомира Кватерника у Бихаћ није познат, највероватније је то било 10–15. јуна 1941, мада је то могло бити и првих дана јуна. Званична објава о почетку пословања Велике жупе Крбава и Псат у Бихаћу носи датум од 16. јуна 1941, па тај датум као датум преузимања дужности великог жупана помиње и Љубомир Кватерник у свом другом плакату у Бихаћу од 23.6.1941³². У истом плакату Кватерник помиње

27 Bokan, J.B., *Prvi KNOP odred*, 37.

28 *Zbornici zakona i naredaba NDH (ZZN)*, Zagreb, 1941–1944. *Narodne novine* *og 10. lipnja 1941. Zagreb*.

29 *Ustaša* 13. VI 1941. Zagreb.

30 Rajka Bućin, *Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH*, у: *Arh. vjesn.* 44, ur. Melina Lučić, Zagreb 2001, 209–225.

31 1887, Вучинић Село код Врбовског – 1980, Минхен, агроном, велики жупан Крбаве и Псата од јуна до 11. септембра 1941, организатор и предводник масовних злочина у бихаћком крају, повучен у Загреб, службовао до 1942. у Загребу и Бањалуци, још током рата отишао у Немачку и живео у емиграцији.

32 Војни архив Београд, фонд НДХ, к. 195. ф. 10 док. 61.

Пријеки суд у Бихаћу и част хрватског народа чије повређивање представља злочин велеиздаје за који је једина могућа казна смрт стрељањем³³.

- Проглас од 23.6.1941. године -

Абдулах Ибрахимпашећ говори да је Кватерник истог дана када је стигао у Бихаћ на мосту преко Уне одржао говор против Срба, а сутрадан је одржао конференцију коју је отворио речима: „Власима нема више јести“, да би наставио са решавањем аграрних питања и обећањима да ће сваки муслиман имати по 50 дунума земље³⁴.

33 Бурсаћ, Владимир, „Први мјесец постојања НДХ: развој правног и казненог поретка у циљу истребљења српског народа и случајеви на терену“, у: *Тойола* бр. 8, ур. Тања Тулековић, Доња Градина, 2022, 131–158.

34 *Изјава Абдулаха Ибрахимпашећ даша Градској комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помајача 9. јуна 1945*, Архив Југославије, рег. бр. 463851.

Након тога почиње талас злочина у бихаћком крају, док се атмосфера страха и забринутости ширила из Бихаћа. Два часника се посебно истичу: Стјепан Виндакијевић,³⁵ оружнички бојник, и Енвер Капетановић, усташки натпоручник³⁶. Војну посаду Бихаћа чини 11. пјешачка пуковнија потпуковника Густава Матагића, јединица Домобранства снаге две бојне и више од 1.400 домобрана, која са појачањима након устанка 17. септембра 1941. има 2.416 домобрана, дочасника и часника³⁷.

У другој половини августа, преко Приједора и Крупе, у бихаћки крај долази Херцеговачка (Мостарска) усташка бојна, јединица Усташке војнице од четири сатније³⁸ (величине 300–400 војника) под командом Ивана Херенчића³⁹. У Бихаћ током јуна стиже Вјекослав Лубурић, усташа емигрант, након погибије Мије Бабића равнатељ Усташке надзорне службе (УНС) која ће се бринути о систему логора Јасеновац. Његова улога је да малобројне и несигурне усташке ројеве обучава кроз показна мучења и убиства заробљених Срба и Јевреја. По сведоцима Хајри Капетановићу⁴⁰ и Мирку Турићу⁴¹, прва таква убиства Лубурић је лично извршио у Заваљу 28. 6. 1941. Лубурић је учествовао у покољима у српским селима Суваја Доња 1. јула (161 жртва), Лички Осредци 2. јула (14 жртва),

35 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 87

36 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 194, припадник поглавникове тјелесне бојне, дошао у Бихаћ са Кватерником. Почетком 1942. Лубурић га пребацује у Јасеновац, где је и ликвидирао као неугодан сведок.

37 Војни архив Београд, фонд НДХ, к. 151 ф. 3 док. 12 и 7.

38 Хаџихалиловић, Мухамед, „Мукотрпне стазе курира обласног комитета“, у: *Подјрмеч у НОБ-у*, књ. 1, 208.

39 1910, Бјеловар – 1978 Буенос Аирес, телохранитељ Влатка Мачека, резервни официр војске КЈ, повереник РАВСИГУР-а и главни надзорник УНС-а, сатник (капетан) Усташке војнице, организатор јунског насиља у Мостару и Јабланици, напредовао до чина пуковника. Крајем 1944. када се спајају Домобранство и Усташка војница у Хрватске оружане снаге (ХОС) постаје генерал и врховни командант војске, преговарач у Блајбургу, успео да се пробије кроз британске линије и пацовским каналима стигне у Јужну Америку, Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 477.

40 Капетановић, Најро, у: *Бићац у новјој историји II*, 425–426, ур: Vukmanović Milan, Београд, 1987.

41 Турић, Мирко, „Од фашистичке окупације до Бихаћке куле 1941“, у: *Подјрмеч у НОБ-у*, књ. 1, 180–203.

Добросело (29), Дољани Лички (71) и Бубањ 3. јула 1941. (83)⁴². Капетановић каже да је Кватерник, са фесом на глави, у великокладушкој цркви извршио прва јавна убиства.

Злочини до 17. јуна 1941. године

До 17. јуна 1941. године, када стање у бихаћком крају ескалира, дешавају се следећи злочини:

1. појединачни случајеви убистава, пре свега добровољаца, солунаца,
2. одузимања/конфисковања радњи,
3. хапшења виђенијих Срба као талаца за спречавање отпора органима власти НДХ,
4. уцењивање породица Срба и Јевреја да дају новац и драгоцености или пристану на конверзију.

Солунски добровољци се са проблемима у НДХ суочавају већ 18. априла 1941, када је донета Законска одредба о некретнинама тзв. добровољаца⁴³. Овом одредбом Павелић сву земљу подељену солунским добровољцима након Великог рата проглашава народном имовином. Сва земља, као и грађевине подигнуте на њој, одузимају се од власника, без права на одштету (само Славонија и Срем 8.581 породица, 42.905 чланова, који живе у 94 села и поседују 75.001 јутро земље). Одлуком да се земљиште одузме и поклони Хрватима сељацима, власти практично Србе у НДХ деле у две групе. Прва група су Срби настањени у НДХ у 20. веку, друга група су раније настањени⁴⁴. Прве жртве власти НДХ у бихаћком крају били су добровољци Солунског фронта и носиоци одликовања из Великог рата: земљорадник Петар Бојић из Горјевца, возач Раде Дизидија из Мељиновца и Будо Милеуснић из Језера. Ови људи су од стране чланова усташког роја покупљени из кућа 27. априла 1941. и одведени у

42 Dr Milan Bulajić *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986*, knjiga III, Beograd, 1989, 416–423.

43 Narodne Novine od 19. travnja 1941, br. 6.

44 Bartulin, Nevenko, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945“, у: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* god. 39/2007, ур: Grgin Borislav, str. 225–226, Zagreb, 2007.

непознато. Убијени су пре Ђурђевдана, а након месец дана родбина их проналази мртве и закопане на ђубришту касарне у Жегару. Лешеви су били без одеће и докумената. Уз дозволу италијанских власти родбина је покојнике пренела и сахранила на гробљу села Језеро крајем маја 1941⁴⁵. Ове злочине извршила је тројка Химзо Бишчевић (Заваље, поручник војске КЈ), Јусуф Пашагић (осуђен на смрт новембра 1942. за убиство око 200 људи на Гаравицама⁴⁶) и Хусеин Грандула (војник 369. легионарске пуковније под Стаљинградом). Ова тројка је у Крупи на Уни опљачкала, претукла, убила па измасакрирала трговца Илију Смиљанића.

Конфисковања радњи, односно именована комесара/повереника у радњама вршено је широм НДХ, свугде где је у градовима било јеврејских или српских радњи. О томе сведоче избегла и прогнана лица са простора НДХ у окупирану Србију 1941–42⁴⁷. У Босанској Крајини радило се по путама Усташког стожера за Босанску Хрватску који је Виктор Гутић успоставио након свог повратка у Бањалуку 17.4.1941. Комесар преузима радњу од власника, узима све кључеве, пописује робу, одузима готовину и сву будућу зараду предаје државним властима. Дотадашњи власници постају радници који раде за накнаду, а комесар добија свој хонорар. Иако су радње преузимане у име НДХ, именовани комесари нису били контролисани колико узимају мимо одређене плате, па су се поједини Хрвати и муслимани отимали за комесарство. У Бихаћу је ово вршено још крајем априла⁴⁸, а масовно током маја. Моско Кавезон у свом сведочењу⁴⁹ наводи да је шеф свим повереницима био неки Нола, а потом поименично наводи ко је био задужен за коју радњу: Омер Руждијић (Моско Кавезон), Зјакић Мухамед (Јаков Барух), Стипо Ивковић и Јерковић, студент из Краља (велетрговина браће Кавезон), Круно Стошић (Лозеф Леви), Мажар (велетрговац Илија

45 Ковачевић, Стево, *Крвава стџаза од окупаиције до слободе – Горцијевчани у НОБ од 1941. до 1945*, Нови Сад, 2020.

46 Дедијер, Владимир, *Дневник*, књига прва, Београд, 1970, запис за 15.11.1942.

47 Ђурић, Вељко Мишина, *ЛОБОР ГРАД, Хрвајски лојор, српске жене и деце, Саслушања српских избејлица*, Београд, 2022, о томе сведоче преживеле жене из Љубиња, Модриче и Мостара.

48 *Zapishnik Ele Rehnicer Zemaļjskoj komisiji od 05.07.1945*, Inv. 56132, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

49 *Zapishnik Moska Kavezona Zemaļjskoj komisiji od 06.07.1945*, Inv. 34211, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Билбија), Алоз Брицо (Марко Аничич), Матешич па Мухамед Пјакић (Барух). Један такав декрет о именовану комесара/одузимању радње Бошка Боснића у Бихаћу је сачуван⁵⁰. Овај декрет јасно се позива на документ Усташког стожера за Босанску Хрватску каб. бр. 219/41 од 21. травња 1941, што доказује пут успоставе власти.

- Декрет о именовану комесара у радњи Бошка Боснића у Бихаћу -

Превентивна хапшења, односно узимање талаца у циљу спречавања отпора, стара је европска феудална правна пракса. На простору анектиране БиХ то је често документовано током Великог рата од стране Аустроугарске, која је бројне виђене и образоване Србе држала у затворима и судила им у велеиздајничким процесима⁵¹. Прва таква привођења виђених и утицајних Срба у Бихаћу била су око 17. априла 1941, док су Немци и Италијани још били ту. Тада су чланови „Хрватске заштите“ и оружници привели и у затвору Кула држали око 15 угледних, утицајних и богатих Срба (Јово Балабан, лугар Прица, капетан Ракочевић, Бранко и Жарко Сучевић, учитељ Симо Срдић, Лука Станаревић, Ђорђе и Петар Шевић, парох Вукашин Вукашиновић, жандармеријски наредник Тишма и

50 Декрет о именовану комесара у радњи Бошка Боснића од 5. свибња 1941. помиње усташког логорника Ивана Бунића и котарског предстојника Вицка Драчевића. Бошко Боснић је успео да се докопа Београда након 24.6.1941.

51 Ђоровић, Владимир, *ЦРНА КЊИГА - иашње Срба Босне и Херцеговине за време свешкој раша 1914-18*, Београд, 2014.

капетан Милорад Шукаовић). Након 15 дана ови људи су пуштени из Куле кућама. Следећа пригода масовнијих хапшења била је поводом обележавања 13. јуна, празника Ангунова, дана посвећеном Св. Анти Падованском, католичком светитељу. Тај дан се у НДХ обележавао и као имендан двојице очева нације, Старчевића и Павлића. Увече 12. јуна организована је у Бихаћу поворка са бакљама која је кренула из Прекоуња покрај Куле до центра града уз скандирање поглавнику и против „мрских Срба“. Сутрадан 13. јуна одржано је предавање о Павлићу и његовој борби за НДХ, код кафане Дервиша Дедића Деде. У Бихаћу је током ноћи 13/14. јуна ухапшена већа група истакнутих, богатих и познатих Срба: Миле Шорак, свршени ђак трговачке академије, Бранко Максимовић, трговачки помоћник намештеник код „Бате“, Радомир Дадасовић, питомац војне академије, лекар др. Душан Матавуљ (писац Симо Матавуљ му је био стриц), трговци Јово и Жарко Козомарић (синови Ђорђа Козомарића), инжењер Михајло и трговац/књижар Вељко Мандић, директор Земаљске банке Божо Поповић, полицајац Јово Брдар, председник Окружног суда др Милан Војводић, Стеван Пилиповић, пензионисани жандар, Јово Трбојевић, пензионер, Сучевић Павле, трговац, адвокат др Симо Илишевић, Перо Хрваћанин, пиланар, техничар Богдан Турудија, Прица Рајко, кафеџија, општински чиновник Васо Цвијановић, Мирко Студени, ђак, порески инспектор у пензији Ристо Продановић.

До 17. јуна у затвору су се нашли: пекар Илија Ђукић, директор Српске банке Живко Чулић, професор Михајло Вујатовић, директор гимназије Димитрије Петровић, студент Милан Обрадовић, лугар Милан Кукољ, служитељ Окружног суда Ђуро Кораћ, пензионер Илија Стипина, ђаци Милош и Војо Пјевач, студент Душан Куга, студент Лука Ковачевић, пензионисани жандар Ковачевић Раде, пензионисани жандар Илија Рапо, пензионер Илија Јованић и други. Тих дана средином јуна покупљени су и одведени у Кулу: чиновник Окружног суда Ристо Инђић, лугар Бранко Јанковић, трговац и гостионичар Лука Бороња, велетрговац Илија Билбија, председник Спасо Пањковић/Павиковић, земљорадник Михаило Рапајић, пензионер Јово Трбојевић, кројач Јово Влаисављевић, трговци Перо и брат Душан Ступар, Павле Сучевић, шеф полиције Јово Главановић, професор Јово Лакић, трговац Ристо Савић, учитељ Бранко Сучевић, грунтољивачар Љубо Бањеглав, власник биоскопа Јово Ву-

кобратовић, трговац Ђорђе Брекић, професор Михајло Жарковић, општински чиновник Младен Штета и други⁵².

Хапшења су спровођена и у селима око Бихаћа, из којих су мушкарци камионима довожени у Кулу и зграду поред, познату као „Бригада“. Сведочења људи из села око Бихаћа веома често помињу одвођење по 12 мушкараца из села⁵³, али нису довољно прецизна по питању времена када су се догодила. У време када је Кватерник стигао у Бихаћ затвори су били пуни Срба из града и околних села.

Уцењивање породица ухапшених да се радње препишу на државне органе, да се новцем и драгоценостима ослободе затворени чланови породица, били су врло присутни. Чињенице да су многи имућнији тако успели да спасу животе говори томе у прилог. Навешћемо више примера: италијански извори и Бранко Ј. Бокан, директор Музеја Авноја и Поуња у Бихаћу, помињу Илију Билбију, богатог трговца из Бихаћа и његовог сина Драгу, који су одведени у непознатом правцу. Супруга овог велетрговца са двоје мале деце уцењивана је да да новац. Имовина те породице у вредности од око 10 милиона динара је конфискована, па је супруга протерана из Бихаћа.

О хапшењу групе најугледних Јевреја као јамаца крајем маја 1941, са циљем да Јеврејска општина преда властима 25 кг злата и 100 кг сребра, говоре сведочења Еле Рехницер⁵⁴ и Моска Кавезона⁵⁵. Таоцима је саопштено да имају рок од шест сати за сакупљање тражених драгоцености, под претњом стрељања, односно „поступања по усташким начелима“, како им је рекао лично логорник Перо Шимић. Кавезон, као непосредни сведок, тврди да је логорнику Шимићу предато око 6,75 кг злата и више од 100 кг сребра (без икакве признанице или потврде), док Рехницера помиње 1 кг злата и 8-10 кг сребра. Рехницера помиње одузимање намештаја,

52 Memorandum SPC od avgusta 1941. generalu Fon Dankelmanu vrhovnom vojnom zapovedniku u Srbiji, у: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, том I, 249, ур. Slavko Vukčević, Београд, Vojnoistorijski institut, 1993.

53 *Зборник саопштења, сведочења и докумената са Првој окупационој сесији Гаравице 1941*, ур. Вукадиновић Бранко, Бањалука, 2011, стр. 262, 274, 295.

54 *Zapisnik Ele Rehnicer Zemałjskoj komisiji od 05.07.1945*, Inv. 56132, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

55 *Zapisnik Moska Kavezona Zemałjskoj komisiji od 06.07.1945*, Inv. 34211, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

посуђа, клавира, шиваћих машина, кристала по кућама у Бихаћу, којим је 19. јуна руководио Владо Бунџић. Такође се помиње плачка синагоге и свих сребрних предмета из ње и драгоцености које су завршиле код усташког логорника, али везано за касније притварање групе Јевреја, које је било 22. јуна. О притисцима за покрштавање сведочи Мица Козомарић, супруга трговца Козомарића, која каже да ју је обилазио фра Босиљко Љевар док јој је супруг био затворен, тешећи је да се ништа неће догодити. Овај фратар је прекрстио њу и њену децу. Даница Батез у сличној изјави тврди да је отишла у жупни двор, након чега је фра Босиљко Љевар прекрстио њу и кћерку⁵⁶.

Злочини од 17. јуна 1941. године

Бранко Бокан, историчар и директор Музеја Авноја и Поуња у Бихаћу⁵⁷, сматрао је да је окидач за поштравање терора над Србима долазак Љубомира Кватерника у Бихаћ, што се по њему догодило 15. јуна 1941. Међутим, долазак великог жупана, који се можда догодио и раније, био је усаглашен са најважнијим предусловом за почетак спирале злочина у Бихаћкој крајини. То је било именовање Пријеког суда за Велику жупу Крбава и Псат у Бихаћу и котареве Кључ и Сански Мост.

Оно што се дешавало наредних недеља, може се представити на следећи начин:

1. Почетак рада Пријеког суда и изрицања смртних казни почев од 17.6.1941,
2. Проглас великог жупана о забрани приступа и задржавања Србима у Бихаћу и 15 км околу,
3. Хапшења након напада Немачке на СССР 22.6.1941,
4. Исељавање свих Срба и највећег дела Јевреја из Бихаћа 24.6.1941,
5. Рушење Српске цркве у Бихаћу 28–29.6.1941,

⁵⁶ Lojić, Saima, *Bihać i okolina u Drugom svjetskom ratu prema izveštajima Komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sarajevo, 2018, 27.

⁵⁷ Bokan, J. B., *Prvi KNOP odred*, 51.

6. Даље поштравање терора над Србима од 14. јула 1941 (други састав Пријеког суда).

Пријеки суд за Велику жупу Крбава и Псат са седиштем у Бихаћу

Власти НДХ оснивају изванредне судове од 17.4.1941, а од 17.5. преке судове, сталне и покретне. Изванредни судови суде злочине велеиздаје, док су преки судили по поступку описаном у Законској одредби о пријеким судовима од 17.5.1941⁵⁸. Обе врсте судова суде само смртне казне које су се извршавале стрељањем у року од три сата од изрицања пресуде. Пријеки суд за Велику жупу Крбава и Псат је именован 17.6.1941.⁵⁹ у саставу: председник др Смајо Градашчевић, предстојник Котарског суда у Бихаћу, заменик др Миховил Вујичић, вијећник Судбеног стола у Бихаћу, судије Ислам Лукачевић, котарски судач у Бихаћу, и Петар Дујмовић, усташа у Заваљу, заменици Фердо Јенгић, судач Котарског суда у Петровцу, и Петар Шимић, студент технике у Скочају, усташа и логорник Бихаћа.

Одмах ту ноћ, прва група од око 20 затворених Срба одведена је из Капетанове куле и ликвидирана у Рисовачкој греди, код села Рисовца у Подргрмечу. По сведочењу Мирка Миркеца Голубовића, осам наоружаних људи предвођени Енвером Капетановићем одвели су први транспорт на смрт осуђених затвореника из Куле (др Милан Војводић, председник Округног Суда, Димитрије Петровић, директор Гимназије, професор Михајло Вујатовић, лекар др Душан Матавуљ, браћа инжењер Михајло и књијар Вељко Мандић, трговци браћа Јово и Жарко Козоморић, велетрговац Илија Билбија⁶⁰). Сведок Рашида Шакић наводи речи Јусуфа Пашагића, свога сусе-

58 Бурсаћ, Владимир, „Први мјесец постојања НДХ“, у: *Тойола* бр. 8, ур. Тања Тулековић, Доња Градина, 2022, 131-158.

59 *Ministarska odredba o proglašenju Prijekog suda za područje sudbenog stola u Bihaću*, у: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, том I, 63, ур. Slavko Vukčević, Београд, Vojnoistorijski institut, 1993.

60 Бокан, Бранко Ј., *Геноцид над Србима Босанске крајине 1941-1945*, Европско слово, Београд 1996.

да и учесника овог транспорта⁶¹. Транспорт је обављен затвореним поштанским аутом. Уз Капетановића и Пашагића, било је седам чланова усташког роја из Скочаја, шофер је био Владо Делић, припадник усташког покрета из Далмације. Жртве су одведене по списку који је имао Капетановић, а претходно су физички мучени у среском затвору. Следећи транспорт из Куле са око 20 Срба одвезен је ноћу 18/19. јуна затвореним поштанским аутом према Заваљу. Усташе су говориле да је ова група одвезена у Карлобаг, међутим возило се вратило у Бихаћ за око један сат. Говорило се и да су ови Срби убијени у Рисовцу. Допис штаба војног заповедника Србије⁶² помиње 42 жртве 19. јуна. То би могао бити збир ова прва два транспорта из бихаћке Куле.

Трећи транспорт отпремљен је ноћу 19/20. јуна, уз образложење да су упућени на рад у Њемачку.

Наредна група затвореника (Илишевић, Хрваћанин) је из Куле одведена ноћу 21/22. јуна, вероватно на Велебит. Сви ови транспорти су били ноћу, без сведока, па се многи детаљи и не знају.

- Капетанова кула у Бихаћу, у позадини торањ католичке Цркве Св. Анте -

Меморандум СПЦ⁶³ помиње 81 жртву у четири наврата у времену од 17. јуна до 14. јула. Ово је веома занимљиво јер би могло

61 *Zapisnik Zemaljske komisije od 07.08.1946, Miloš Škorić, Inv. 56134, Arhiv Bosne i Hercegovine.*

62 *Dopis štaba zapovednika Srbije 25.06.1941. poslanstvu u Zagrebu, Zbornik Vojnoistorijski institut, Beograd, 1993, 77*

63 *Memorandum SPC generalu Fon Dankelmanu, Zbornik Vojnoistorijski institut, Beograd, 1993, 249.*

означити број осуђених на смрт за време првог састава Пријеког суда, а одведених из затвора Кула. У исто време 18. јуна из затвора у Босанском Петровцу је у Рисовац одведена група од 18 особа ухапшених претходног дана у Дрвару и околини (Богдан Калаба, директор железнице/Шипада, Марко Јовић, инжењер, Милан Бањац, свештеник, Никола Јовичић, одликовани добровољац и секретар Удружења српских добровољаца у Дрвару, службеници, радници и земљорадници) и тамо су убијени и бачени у пећину⁶⁴.

Проглас великог жупана о забрани приступа и задржавања Србима у Бихаћу и околини

Дана 20. липња (јуна) велики жупан Кватерник издаје проглас којим Власима забрањује приступ и задржавање у граду Бихаћу и његовој околини од 15 км⁶⁵.

64 Трикић, Стево, „Успостављање власти НДХ и усташки терор у Дрвару“, у: *Зборник Дрвар 1941-45. Сјећања учесника*, књига 1, ур: Бранко Грубор, Дрвар, 1972, 217-220.

65 Vokan, J.B., *Prvi KNOP odred*, 52.

Veliki župan Velike župe Krbave i Psata.**PROGLAS!**

U svrhu sačuvanja hrvatskog narodnog značaja grada Bišća i njegove bliže okoline, te u svrhu trajnog osiguranja istog značaja

ZABRANJUJEM

svim Vlasima t. zv. Srbima svaki pristup i zadržavanje u gradu Bišću i njegovoj okolini do udaljenosti od 15 (petnaest) Km.

Vlasti moći će doći u Bišće samo i jedino na poziv vlasti i to uz predložene poziva. Prema tome ne će smjeti dolaziti ni na nedjeljne ni na godišnje sajmове u Bišće i njegovu okolinu.

U slučaju poziva po vlastima, moći će se Vlasti da zadržе u Bišću i njegovoj okolini samo tako dugo, koliko je potrebno da svrše posao, radi kojeg ih vlast poziva i samo na mjestu, gdje su vlastima radi uredovnog posla potrebni. Svako drugo ponašanje t. j. zadržavanje duže nego je vlastima potrebno biti će strogo kažnjivo.

Redarstveni organi kao i svi organi javne sigurnosti paziti će da se ova odredba strogo izvršava.

U Bišću, 20. lipnja 1941. god.

Ђура

VELIKI ŽUPAN
VELIKE ŽUPE KRBAVE I PSATA
LJUBOMIR KVATERNIK, v. p.

Овај проглас, који је излепљен у Бихаћу и околини, означава почетак „хрватизације“ Бихаћке крајине и најављивао је сво зло које ће се у наредним данима сручити на Србе у Бихаћу и околним селима. У полупречнику од 15 километара око Бихаћа, лежала су села: Грабеж, Радић, Грмуша, Острожац, Осредак, Врело, Градина, Бугар, Гата, Рујница, Злопољац, Јанковац, Врста, Клокот, Баљевац, Заваље, Међудражје, Мељиновац, Скочај, Лохово, Рачић, Горјевац, Рипач, Голубић, Притока, Личко Петрово Село, Небљуси, у којима су Срби били релативна или апсолутна већина.

Хапшења након напада Немачке на СССР 22. јуна 1941. године

Дан почетка напада Трећег рајха на СССР, 22. јун 1941, многи сведоци наводе као значајан датум новог таласа хапшења и привођења мушкараца којима су пуњени затвори у Бихаћу. Хусреф Реџић⁶⁶ и Мирко Турић⁶⁷ помињу хапшење 22. јуна. Ових дана хапшени су и млади комунисти и напредна омладина Бихаћа, односно гимназијалци и студенти. Приведени су: Драго Билбија (син Илије), Чедо Гавриловић, Бранко Бороња, Дане Бубало, Ђорђе Ђукић (син Илије пекара), студент технике Страхиња Радетић, студент права Нада Беоковић, Стана Сучевић, Брацо Беоковић, Бране Цвјетичанин, Ђуро и Владо Фундук, Јово Гаковић и други⁶⁸. Постоји сведочење Чедо Гавриловића који тврди да је Енвер Капетановић (бивши члан КПЈ) 22. јуна преподне пустио из затвора бихаћке комунисте уз обећање да га заштите од Црвене армије. Наредних дана, како је немачка војска бележила успехе, комунисти су поново хапшени. Један део припадника комунистичког покрета је 28. јуна одвезен са два камиона ка Скочају (комунисти Милан Рого Обрадовић, Страхиња Ђело Радетић, студенти Драго Билбија и Душан Куга, затим стари бишћани Илија Ђукић, пекар, Љубомир Бањеглав, грунтоначар, браћа Перо Ступар и Душан Ступар, трговци, и одређен број сељака из околине). Вјекослав Лубурић је планирао да ово буду показна убиства за чланове усташких ројева и лично је био присутан (изјава Мирка Турића). Студент Душан Куга је успео да побегне из камиона, па су наоружане усташе на брзину поубијале остале под брдом Буковац, између Жегара и Скочаја. Чланови КПЈ су мучени у затворима, али су оставили значајна сведочења и многи су преживели. Један део њих усмрћен је у Бихаћком пољу последњих дана одвођења (3.9.1941, Нада Беоковић, Стана Сучевић, Брацо Беоковић, Брацо Кавезон - комунисти српског и јеврејског порекла) док

66 Реџић, Хусреф, „Млади црвени град“, у: *Подгирмеч у НОБ-у*, књ.1, ур. Пејановић Душан, Београд, 1972.

67 Турић, Мирко, „Од фашистичке окупације до Бихаћке куле 1941“, у: *Подгирмеч у НОБ-у*, књ. 1, 180-203, ур. Пејановић Душан, Београд, 1972.

68 Архив Србије, Комесаријат за избеглице и пресељенике, Д LVIII/1525, стр. 1.

су други (Мирко Турић, Хусреф Реџић, Стипе Буторац⁶⁹ –комунисти хрватског и муслиманског порекла) пуштени из затвора. Ово је у НДХ спровођено по окружници равнатеља Уреда 1 РАВСИГУР-а Божидара Церовског.⁷⁰

Исељавање Срба и Јевреја из Бихаћа 24. јуна 1941. године

У склопу договора власти НДХ са немачким окупационим снагама, створено је Државно равнатељство за понову (основано 20.6.1941. законском одредбом поглавника; на његовом челу је Јосип Рожанковић⁷¹). Задатак овог равнатељства био је да организује масовна исељавања и пресељавања Срба првенствено из градова али и сеоских области (случај Плитвичких језера и Личког Петровог Села) и да води бригу о имовини која остаје у државном власништву НДХ. Равнатељство је основано првобитно под именом Одјел за пресељење и насељавање пучанства у склопу Одјела за колонизацију, да би 24. 6. било именовано као Равнатељство. Одмах добија Српски одсек, који води Томо Гргић, уз помоћ Милутина Јурчића, предстојника Уреда за исељавање и Стјепана Ведрине, предстојника Уреда за усељавање⁷². Исељавање из Бихаћа јединствено је у НДХ по два основа. Прво, јер је изведено пре свих других, у тренутку када Равнатељство тек формално постоји, Уред за исељавање у Бихаћу такође, али не постоје никаква писмена упутства за овај поступак. Упутства за исељавање донета су тек након састанка Равнатељства са жупанима великих жупа, који је одржан 4. септембра/јула⁷³. Окружница Равнатељства са упутама за исељавање Срба практично се спроводила у Бихаћу 24.6, пре него што је јавно објављена. Љубомир Квартнерик је у Бихаћ дошао одлично информисан о плановима власти

69 *Подјрмеч у НОБ-у*, књ.1, ур.Пејановић Душан, Београд, 1972, 118-121, 216-217.

70 Ручнов, Марко, *Зашто Јасеновац*, 490.

71 Кисић Колановић, Нада, *Подржављење имовине Жидова у НДХ*, Загреб, 1998, 438.

72 Škiljan, Filip, „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941“, у: *Stanovništvo 2/2012*, ур: Vladimir Nikitović, Institut društvenih nauka, Beograd, 2012, 4.

73 Škiljan, Filip, „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske“, 4.

НДХ по питању Срба. То је могао сазнати од брата Славка, братанца Еугена или Озрена Кватерника, надзорника Усташког редарственог равнатељства за подручје усташког стожера у Бањалуци и челног човека повереништва УНС у Бањалуци⁷⁴. Слична исељавања Срба била су из Бањалуке између 7. и 12.7.1941, Љубиња 2.8.1941, Мостара 8.8.1941⁷⁵. Други основ је број исељених грађана. Тога дана из Бихаћа је протерано око 1.200 особа (неки сведоци кажу 2.000 особа⁷⁶), од чега око 135 Јевреја, остало су Срби. Претходно је стожерник Гутић наредбом наредио исељавање из Крајине свих Срба и Црногораца рођених ван НДХ.

У току ноћу 23/24.6. извршене су припреме и у раним јутарњим часовима 24. јуна, на основу усменог наређења, припадници усташких ројева, оружници и редарственици су свим српским и јеврејским породицама наредили да се спреме за полазак и напусте своје станове. Породице су имале обавезу да најкасније у 6.00 часова дођу на место сакупљања (уз претњу стрељањем за неизвршавање). Времена за паковање било је 30 минута, дозвољено је било понети 500 динара по члану породице, торбу или завежљај са до 50 кг ствари и хране за највише три дана. Строго је забрањена продаја ствари из куће. Сва покретна и непокретна имовина (накит, остатак новца, штедне књижице, куће, намештај, станови) одузета је и пописана. Отпор је избегнут причом да ће Срби бити интернирани у Србију, а да ће у њихове куће доћи расељени Хрвати.

Један део житеља одведен је на ногометно игралиште СК „Јединство“ на Лукама, а већина на игралиште БАСК-а у Жегарској алеји (данас стадион ФК „Јединства“) на левој обали Уне. Око 1.200 људи сабијено је на фудбалском игралишту. У питању су житељи града Бихаћа, али и приградских насеља (сведок Мара Секулић-Лаквић живела је у Каменици / Карађорђевој Селу на левој обали Уне, породица од шест чланова исељена је 24. јуна⁷⁷). На игралишту се записнички предавао новац, драгоцености и кључеви од кућа и станова. Сведоци као лица којима је предаван новац, драгоцености и кључеви помињу: котарског предстојника Јакова Џала, замјеника

74 Ручнов, Марко, *Зашто Јасеновац*, 201.

75 Ђурић, Вељко Мишина, *ЛОБОР ГРАД*, Београд, 2022.

76 *Zapisnik Zemaljske komisije od 07.08.1946*, Miloš Škorić, Inv. 56134, Arhiv Bosne i Hercegovine.

77 *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, 173.

котарског предстојника др Станка Франка, оружнике Стеву Виндакијевића, Стјепана Трску, Бебића, Ахму Ибрахимпашића, усташе Перу Шимића, логорника, Стјепана Шимића, Владу Бунића, Давида Пршу, Милета Баричевића, Анту Висковића и друге. Сведоци помињу да је био присутан високи италијански официр, командант дивизије, који је уступио 24 камиона (неку кажу 30). За транспорт су коришћена и два поштанска затворена аута. По сведочењу Абдулаха Ибрахимпашића, транспорт организује Благомир Вебер, официр Домобранства. Унезверене, изгладнеле и престрављене житеље Бихаћа, прво Јевреје а потом Србе, у две партије (неки кажу три партије) пребацили су до Кулен Вакуфа, што је потрајало цели дан. У Бихаћу није остало Срба и Јевреја (осим у котарском затвору), чак су и болесни морали ићи. Идентитет ових људи, њихова имена и презимена и породичне везе били су потпуно непознати, до објављивања сведочанстава жена које су из логора Лоборград транспортоване у окупирану Србију⁷⁸, као и откривања сведочења Јевреја из Бихаћа Земаљској комисији⁷⁹ и једног извештаја оружаничке постаје Зеваље⁸⁰. Ова сведочења из мрака историје износе имена, презимена и породичне везе укупно 375 особа српског порекла (74 мушкараца, 91 жене, 210 деце). Сведочења Јевреја откривају имена и породичне везе 135 Јевреја (36 мушкараца, 59 жена и 40 деце). То је укупно 510 особа (110 мушкараца, 150 жена, 250 деце). Ако прихватимо да је исељено 1.200 особа, то би било 42-43% од укупно прогнаних Срба и Јевреја из Бихаћа. По тој расподели у целој групи би било: 258 мушкараца, 354 жене и 588 деце. О судбини бихаћких Јевреја ће бити речи касније.

Бихаћки Срби су у Кулен Вакуфу имали три различите судбине: једна група је исто вече упућена ка Мартин Броду и манастиру Рмањ (15 км), где су након два дана задржавања на отвореном (26. јуна), враћени у Кулен Вакуф, да би одатле отишли пешице за Петровац и Крњеушу (30 км). Друга група одведена је у Рајиновац (5 км), одакле су пешачили до Петровца. Трећа група је одмах пре-

78 Ђурић, Вељко Мишина, *ЛОБОР ГРАД*, Београд, 2022.

79 *Zapiski Ele Rehnicer Zemaljskoj komisiji, Zapisnik Moska Kavezona Zemaljskoj komisiji*, Arhiv Bosne i Hercegovine.

80 *Izveštaj oružničke postaje Zavalje od 28. juna Kotarskom poglavarstvu Bihać, u: Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, tom I, 88, ur. Slavko Vukčević, Београд, Војноисторијски институт, 1993.

ко Врточа спроведена у правцу Петровца и распоређана у села око њега. Судбина ових бихаћких Срба никада није потпуно објашњена од стране званичне историографије. Бихаћки комуниста Хусреф Реџић сведочи: „Тамо су многи нашли смрт у масовном покољу. Само је неколицини, и то најбогатијих, пошло за руком да се пребаце у Србију. У Бихаћу је још неколико десетина Срба и Јевреја остало у Кули и „Бригади“. У јулу, августу и почетком септембра били су и они поубијани“. Мориц Ј. Леви каже: „Тих дана су усташе побиле све Србе из Бихаћа који су били у Петровцу и Србе Петровчане“. Постоје изјаве које кажу да је ове људе побила група херцеговачких муслимана које је предводио Енвер Капетановић, 28. јуна 1941. године. Постоји војни извештај потпуковника оружнихства Видаса од 12.7.1941, који потврђује да је исељавање извршено на основу усмене наредбе великог жупана, са 24 италијанска камиона у две партије до Кулен Вакуфа и да су грчко-источњаци из Бихаћа преузети од стране котарског предстојника Петровца и расељени по Котару Босански Петровац⁸¹. Изјаве жена из Лоборграда говоре да су бихаћки Срби размештени по Петровцу и околним селима, али да су 21. јула и 23. јула усташки ројеви покупили највећи број мушкараца, заједно са људима из Петровца, и одвели их у непознатом правцу. Имена одведених мушкараца су: Никола Шорак, Марко Батас, Сладо Штета, Васо Ниџић, Владо Ђурић, Лука Дракулић и брат Перо, Јово Савић, Раде Бјелобаба, Јово Борисављевић и син Јосо, Јован Бјеговић, Ђурђевић, Милан Јузбашић, Ђуро Жигић, Стеван Тупајић, Душан Максимовић, Нестор Бубало и многи други. На тај начин, од Срба мушкараца старијих од 18 година исељених из Бихаћа у животу су остала само четворица: Гавро Новаковић, Јово Лакић, Јосип Кац и Милош Ђапа. Нажалост, и они су страдали у времену од 27. јула до 2. августа, када су људи сакупљани по Петровцу и околним селима, када су села пљачкана и паљена, а украдена стока и ствари догоњене у Петровац⁸². По узору на Бихаћ, и власти у Петровцу убрзо су донеле своју одлуку о забрани присуства Срба у Петровцу и околини од пет километара.

81 Izveštaj zapovjedništva 4. hrvatske oružničke pukovnije od 12. jula 1941. у: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, том I, 121, ур. Slavko Vukčević, Београд, Vojnoistorijski institut, 1993.

82 Ђурић, Вељко Мишина, *ЛОБОР ГРАД*, Београд, 2022.

Изјаве сведока потврђују да су све три поменуте судбине истините: да је део протераних људи страдао у терору, да су се поједини захваљујући новцу или делатности Комесаријата за избеглице и пресељена лица у Влади народног спаса Милана Недића успели докопати окупиране Србије и да се део населио у околини Петровца и касније делио судбину својих сународника у устанку. Жене сведоци Лоборграда су 16. септембра 1941. од котарског предстојника Петровца, Црнића, добиле дозволу да напусте Петровац, само да се не враћају у Бихаћ. Оне су кренуле пут Приједора, где добијају пропуснице за Бихаћ. У Бихаћу их хапси полиција и две недеље их држе затворене у млину. Након тога бивају отпремљене у Двор на Уни, где бораве око 15 дана, шаљу их за Јасеновац, али убрзо враћају у Двор, одакле одлазе у логор Лоборград. Крајем марта 1942. десет преживелих жена, у групи од око 130 жена са децом из разних делова НДХ, креће на пут ка Београду, након чега дају своја сведочења Комесаријату за избеглице и расељена лица (презимена Шорак, Ђурић, Жакула, Марчетић, Дракулић, Новаковић, Пјевић, Гутеша, Пјевач, Инђић). Знамо да је Рајка Матавуљ, супруга доктора Душана убијеног 17. јуна у Рисовцу, успела да се домогне италијанске окупационе зоне, па Италије, и да је 1951. емигрирала у САД са породицом девера Марка Матавуља⁸³. Знамо да је супруга Илије Билбије, након што су је опљачкали и конфисковали огромну имовину, протерана из Бихаћа. Сведочење Маре Секулић-Лакић потврђује све три судбине бихаћких Срба: њена шесточлана породица је камионима одвезена из Бихаћа, након Кулен Вакуфа су их распоредили у Крњеуши, при чему су Јевреји одвојени од Срба. Отац је убијен у Крњеуши, његов кожни капут је виђен на житељу села Краље, приградског насеља Бихаћа, а остатак породице се у новембру 1942. вратио у Каменицу близу Гаравица/Гаревница. Сведок Стево Дракулић⁸⁴ из Бихаћа потврђује прогон 24. јуна, пут камионима до Кулен Вакуфа, пут пешице до Мартин Брода, сељачким колима до Петровца, те имена пет мушкараца који су са већим бројем мушкараца из Петровца одведени наводно на рад на Плитвице и које никада више нико није видео. Такође сведочи

83 <https://www.poreklo.rs/2019/10/29/rodoslov-porodice-matavulj-iz-sibenika/?fbclid=IwAR0acMVjUibFaNSgClnhBcnNsXJ18MfpzaZMw9QMgp0GIOCc9AA_Q6Ykk>

84 Дракулић, Стево, „Прогонство, слобода, бјекство за Београд“, *Подгирмеч у НОБ-у*, књ.1, Београд, 1972.

о покољу људи у блокираном Петровцу. Савремена хрватска историографија⁸⁵, иако без конкретних доказа за тако нешто, селективно наводећи немачке изворе о наводно 180.000 пребеглих Срба из НДХ у Србију до краја јула 1941, покушава да створи наратив о најмање 200.000 Срба који су отишли из НДХ током прве године рата⁸⁶. Крајњи циљ таквих закључака је умањење броја Срба у НДХ који би могли бити предмет и жртве правног и казненог поретка НДХ и система сабирних, радних и логора за уништење у НДХ кроз деловање службених лица НДХ. Можда би тако било да су сви они који су плански и организовано исељавани из својих насеља у НДХ заиста и стигли у окупирану Србију. Нажалост, сведочења, тако дуго скривана од нас, говоре о нечему потпуно другачијем. Говоре да је велики број организовано исељаваних особа насилно усмрћен од стране локалних опћинских и котарских власти, оружништава, редарстава, Усташке војнице, усташких ројева. Говоре да су ова исељена лица камионима, возовима или пешице транспортована широм НДХ по разним сабиралиштима и логорима, да су затварани, изгладњивани, уцењивани, систематски пљачкани и да велики број њих никада није жив напустио територију под влашћу службених органа НДХ. У случају исељених житеља Бихаћа сачувана су имена 74 мушкарца српског порекла, а процењени број мушкараца у том исељавању је око 250. По сведочењима преживелих жена, ниједан од тих 74 мушкарца није стигао у окупирану Србију. Историографија о овоме питању тек треба да да потпуну слику.

На овом месту треба поменути и судбину бихаћких Јевреја. Пред почетак Другог рата у Бихаћу је било око 160 Јевреја у 37 породица. Након почетка напада на СССР, 23. јуна у Жупанији је одржан састанак, после којег следи хапшење виђених Јевреја. У затвор Котарског уреда одведено је 12 Јевреја: Брацо Соломон Кавезон, рабин Аврам Атијас, судија Округног суда др Емил Леви, студент и син др Левија Рикард (Кико) Леви, правник Моско Кавесон, трговац Рудолф Рехникер/Рехнициер, трговац Јаков Кавесон, трговац Јаков Барух, геометар Леви Мориц, намјештеник „Тивара“ Атијас Алберт (Мико), бивши трговац Хаим Фархи, Шебетај Леви. У питању су најбогатији и највиђенији чланови јеврејске општине. Опљачка-

85 Škiljan, Filip, „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941“, 31-32.

86 Škiljan, Filip, исто.

на је синагога и сви сребрни предмети из ње и све драгоцености су завршиле код усташког логорника. Ноћу 23/24. јун, усташки натпоручник Енвер Капетановић са пратиоцима (Зуидија Куленовић, Рукавина, Миркец Голубовић, Давид Прша, Уремовић) туче и мучи ухапшене Јевреје. Сведочанство Моска Кавезона, једног од ухапшених, говори да су ови ухапшени људи напустили Бихаћ тек 14 дана касније, око 7. јула. У великом исељавању Јевреја 24. јуна, њих око 135 плански је исељено из Бихаћа, о чему говори сведочење Еле Рехницер. У Кулен Вакуфу су Јевреји одмах одвојени од Срба и четири дана су смештени у школи. Последњег дана боравка обраћа им се Томо Иваниш и каже да се морају јавити у Петровац сутра ујутру у 8 часова. Следи мукотрпно пешачење до Петровца (стари и болесни су део пута пребачени возилима) и смештај у неком магацину. Убрзо Јевреји бивају пребачени у логор у селу Буковача, у којем остају око 14 дана. Осмог дана боравка у Буковачи стиже друга група Јевреја, мушкарци заточени 23. јуна. Моско Кавезон тврди да је тада у Буковачи било око 140 Јевреја. Радноспособни мушкарци су копали ровове око помоћног аеродрома код Петровца, уз мучење и изгладњивање. Наводно постоје фотографије, за потребе Црвеног крста, о добрим условима у том логору. По налогу Квартерника и Цала који су били у логору Буковача, Јевреји бивају пребачени у Петровац у нову болницу која је служила као логор, где остају три месеца (крај септембра - почетак октобра 1941). Нису добијали храну већ су плаћали од 500 динара које су понели од кућа. Мушкарци раде на ограђивању аеродрома, сахрањују угљенисане лешеве из села спаљених око Петровца. Из Петровца камионима бивају пребачени у Бравско, а потом Приједор, где су смештени по кућама локалних Јевреја. Део Јевреја остаје у Приједору, све до ослобођења, маја 1942, када се десетак млађих придружује јединицама НОР-а и одлазе на Грмеч и Козару. Део породица креће пут Санског Моста или Бањалуке и они завршавају у логорима Градишка, Јасеновац или Госпић. Део породица одлази у Котар Цазин, одакле групу од 26 лица (један камион) враћају у Бихаћ. Они су убијени у логору Жегар, а тела су им бачена у Перанића драгу код Завала. Моско Кавезон преживео је у Приједору, Ела Рехницер са породицом мења пребивалиште више пута (Приједор - Нова Градишка - Приједор - Сански Мост, а јануара 1942. стиже у Крупу са пропусницом, дочекује ослобођење града и повлачи се са партизанима).

Они који су остали у Приједору, повратком хрватске власти одведени су у логоре, где им се губи траг. Од око 160 бихаћких Јевреја, рат је преживело свега 25⁸⁷. Синагога и јеврејско гробље у Бихаћу Beth Olam уништени су пре повратка Италијана у Бихаћ, септембра 1941.

- Синагога у Бихаћу -

Рушење бихаћке Саборне цркве Свете Тројице 28/29. јун 1941. године

Када је завршено организовано исељавање Срба и Јевреја из Бихаћа, у граду више није било Срба на слободи. Једини Срби у граду затворени су у Кули и „Бригади“, затвору Судбеног суда. Велики жупан Кватерник је изгледа имао идеју да се поруше сви храмови Српске православне цркве на подручју жупе, а први срушени храм морала је бити бихаћка црква. Рушење храма Свете Тројице у Бихаћу минарањем, 28. јуна 1941, на Видовдан, настављено и следећег дана, било је прво рушење православног храма у НДХ. Пошто у Бихаћу није било Срба, под присилом су доведени Срби из околних села (Голубић, Горјевац, Лохово, Притока, Грабеж, Рачић, За-

87 Данон, др Јаков, „Јеврејска општина Бихаћ“, *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, 218-231.

ложје...) да запрежним колима разносе камен. Своја сведочанства о рушењу српске цркве оставили су Дане Гавриловић из Баљевца, Спасо Радаковић са Грабежа, Ђуро Босанчић из Грмуше. Сведок Спасо Радаковић⁸⁸ говори да је само из села Грабежа на рушење цркве у Бихаћу насилно одведено 80 мушкараца. Храм Свете Тројице у Бихаћу освештао је 28. (26) јула 1898. митрополит дабробосански Николај Мандић⁸⁹, ујак Николе Тесле. Изградња храма почела је полагањем камена темељца на Духове, 5. јуна 1894, чему претходи премештање старе дрвене цркве са Језера у Бихаћ, 1879. године. Поред те старе цркве подигнуто је звоно које се први пут огласило након скоро три века забране звоњења (Османлије су заузеле Бихаћ 1592). Нови камени храм Свете Тројице био је димензија 25 x 15,5 метара, а кубета су била висока скоро 30 метара. Тесани камен са цркве је, по сведочењима, искоришћен за подзид пута у Жегару, а наводно и за надоградњу звоника римокатоличке цркве. Рушење цркве захтевано је од начелника града Бихаћа, Абдулаха Ибрахимпашића, који се томе отворено супротставио. Само захваљујући ауторитету и великом броју присталица, Ибрахимпашић је избегао хапшење, али је почетком јула смењен са положаја првог човека града. Он је такође оставио своје сведочење. Храм није обновљен. Након рата општинска власт је 1959. одузела земљиште на којем је потом подигнута зграда општине Бихаћ.

88 Спасе Радаковић Грабеж и његова герилска чета, у: *Зборник Подјермеч у НОБ-у*, књига 1, 881-882.

89 *Први шемаџизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за јодину 1901*, Бањалучка, 1903, 113.

- Центар Бихаћа, пре 1938, лево Црква Св. Анте
Падованског, десно храм Св. Тројице -

Даље поштравање терора над Србима од 14. јула 1941. године

До овога момента, појам и место Гаравице у Бихаћком пољу још се не помиње у вези са злочинима НДХ у Бихаћу. Први мушкарци убијени на Гаравицама издвојени су из велике групе расељених Срба из Личког Петровог Села и околине Плитвица. Наиме, велики жупан Кватерник је наредио да се 30. јуна и 1. јула Срби из села око Плитвица протерају у околину Петровца, Дрвара и Грахова. Настао је збег од око 1.500 мушкараца, жена и деце⁹⁰. Сведок Мирко Рапајић из села Језерце, стар 16 година, каже да је колона од око 1.200 особа била из села Језерце, Ђуић Крчевина, Капела, Плитвице, Бигина Пољана, Мирић Штропина, Плитвички Љесковац, Бијела Ријека, Кончарев Крај. Путовали су од Плитвица, преко Пријебоја, Личког Петровог Села, Изачића, Бихаћа, Петровца, Дрвара, Грахова. Он не помиње страдање мушкараца у Бихаћком пољу. На-

⁹⁰ Бокан, Бранко Ј., *Геноцид над Србима Босанске крајине 1941-1945.*

води и сведочење Ице Клашње, који је возио запрежна кола којима су Срби исељени.⁹¹ Овим људима је јавно речено да иду за Херцеговину, али је телефоном котарским предстојницима или усташким логорницима говорено „да у Херцеговину нико не стигне“⁹². Из колоне је издвојена група мушкараца, који су задржани у шталама и магацинима Јураја Микуљана западно од Бихаћа. У првој половини јула, ови људи су убијени у Бихаћком пољу. Сведок Триво Корач говори о протеривању жена и деце из Личког Петровог Села у првој половини јула. Сведок Никица Пилиповић из Врточа наводи да је 31. јула (дан након Огњене Марије) са групом косаца посматрао пролазак велике групе, углавном жена и деце,⁹³ са Плитвица, што значи да је било неколико организованих исељавања. Патроле усташке војнице су их водиле до краја Рипачког кланца, а онда их пустиле даље саме. Жене причају да су мушкарци одведени на радове, да им је иметак отет, а оне истеране на цесту са завежљајем у рукама. Колона је у Боровачи пред Граховом доживела бестијално иживљавање од усташког логорника Ноне Сарића и чланова ројева. Породице у том збегу су размештене око Грахова, ту су дочекале устанак и никада нису стигле до Херцеговине.

Пооштравање терора над Србима постигнуто је кроз два нова момента који су променили чињенично стање на терену током јула 1941. Прва је именовање другог састава Пријеког суда у Бихаћу, а друга су масовна привођења Срба по селима у околини Бихаћа.

Други састав Пријеког суда за Велику жупу Крбава и Псат са седиштем у Бихаћу

Двадесет седам дана након оснивања Пријеког суда у Бихаћу (17. јуна), 14. јула 1941, именује се други састав, у којем остају само чланови усташке организације: председник Фердо Јенгић, заменик др Звездан Чулић, члан Петар Дујмовић, заменик члана Петар Шимић (логорник Котара Бихаћ). Ова правна пракса у НДХ била је уобичајена и честа. Законска одредба о пријеким судовима донета је 17.5.1941. и каже да преки суд чини веће од три судије којем пред-

91 Рапаић, Мирко, *Личка шраједија*, Београд, 1999, 95–100.

92 Сведочење Јове Бурсаћа из Исјека код Грахова, дато Бранку Бокану 14.9.1981.

93 *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, стр. 232–249.

седава судија правник. Један члан не мора бити правник. Већ 21.5, приликом именовања Пријеког суда за подручје Судбеног стола у Сарајеву, ова одредба о преким судовима је суштински промењена, јер у њој се изричито каже да трећи судија (судија лаик, који није правник) има бити из редова усташа⁹⁴. Још док су постојали само изванредни народни судови (пре преких судово) у случају Вељун, именован је 7.5.1941. први састав суда у Слуњу, у ком су били правници и овај састав суда није нашао кривицу код оптужених људи. Министар правосуђа потом, дан касније, 8.5.1941, именује састав суда који предводи Јосо Рукавина, истакнути члан усташке организације, и тај састав суда налази кривицу и осуђује оптужене на казну смрти стрељањем⁹⁵. Са другим саставом Пријеког суда у Бихаћу, који чине само припадници усташке организације, догађаји почињу да се убрзавају, а спирала злочина се значајно усложњава и постаје масовнија. Заточени и хапшени људи држани су у затвору Судбеног стола Бихаћ, а то је била Капетанова кула и „Бригада“. Као помоћни затвори, за привремени смештај заточених, служили су магацини трговца Билбије у Бихаћу, школе, подруми, трговина Узелац у Рипчу или црквено двориште у Притоци.

Масовна сакупљања и привођења Срба из села у околини Бихаћа

1. Сакупљања Срба на јавне радове односно кулук: Осмог јуна 1941. усташки стожер у Бањалуци, на челу са Виктором Гутићем, донео је одлуку о присилном раду Срба омладинаца⁹⁶. На основу тога у многим срезovima власти НДХ извршиле су попис младих људи рођених 1916-1922, понегде су пописали и све који имају више од основне школе. На овај начин су настали спискови стасалих за војну службу, којима је говорено да ће им се време проведено у јавним радовима рачунати као служење војног рока. Кулучари су били обавезни да раде од јутра до мрака, да сами носе своју храну, и углавном су радили у близини већих места, што је иско-

94 *Narodne novine* br. 33 од 21.5.1941.

95 Бурсаћ, Владимир, „Први мјесец постојања НДХ“ у: *Тойола* бр. 8, Доња Градина, 2022, 143-147.

96 *Hrvatski narod* 9.6.1941, Zagreb.

ришћено приликом њихових хапшења. Током јуна и првих дана јула број кулучара је био мали, али се током јула, посебно крајем јула, на тим пословима налазило стотине младића и мушкараца средњих година, посебно у Крупском и Санском срезу и селима око Рипча. Свега неколико наоружаних стражара чувало је стотине младих, снажних и способних Срба на окупу. Занимљиво је да хрватско и муслиманско становништво никада није позвано на јавне радове. Послови су били дробљење и мрвљење камена у ситнији, развлачење ситног камена, равнање и поправка цесте. Неки цестари су упозоравали Србе шта им се спрема (Џенан Рамић из Санског Моста, убијен 1942⁹⁷).

Сведок Триво Кораћ⁹⁸, омладинац из Бихаћа који је пребегао у Личко Петрово Село након исељавања Срба 24. јуна, сведочи о сакупљању мушкараца из околине Личког Петровог Села и одвођењу на присилни рад на Плитвице. Код првог одвођења поступало се према њима добро, људи су храњени, посао није био тежак, није било малтретирања и брзо су пуштени кућама. Неколико дана касније, прикупљено је више мушкараца под изговором да опет иду на рад, али они су у првој половини јула завршили животе на Гаравицама. По њему, тада су преживела два човека: Дацо, подворник дома здравља, и Петар Куга. Сведок Илија Секулић говори о одвођењу 12 мушкараца из села Злопољач, Јанковац и Питошња током јула, под изговором да иду на присилни рад у Немачку⁹⁹. Сведок Раде Бубало, који је једини преживео стрељање 204 мушкарца из Личког Петровог Села 28. јула ноћу, говори о томе да су сви сакупљени по списковима, уз образложење да иду на рад у Немачку¹⁰⁰.

Документ из Архива Унско-санског кантона показује да су православци из града и непосредне близине затворени по налогу великог жупана Кватерника 22. јула 1941, наредног дана, под изговором да одлазе на присилни рад у Немачку, ноћу превезени камионом на пољану Церавци. Тамо су, без одеће и ствари које су по-

97 Vokan, J.B., *Prvi KNOP odred*, 55.

98 Кораћ, Триво, „Дуго потуцање од Бихаћа до Бихаћке чете“, у: *Зборник Подјермеч у НОБ-у*, књига 1, 132-141.

99 Секулић, Илија, „Злопољчани сложено против свих ратних зала“ у: *Зборник Подјермеч у НОБ-у*, књига 1, 887-890.

100 Пузић, Милош, *Да се не йонови*, Титова Кореница, 1985, стр. 69.

нели, стрељани и бачени у реку¹⁰¹. Око 120 кулучара из Јасенице, Војевца, Гориње, Залина и Бенаковца код Крупе 28. јула одведено је у Крупу и убијено или иза Соколског дома или на Црном језеру¹⁰². Овде имамо очигледну намеру службених лица НДХ да се радно и војноспособно српско становништво, на миран начин, без отпора, одвоји од породица и усмери ка сабиралиштима или затворима, одакле су спровођени на места извршења смртне казне по пресудама Пријеког суда. Изговор да су мушкарци упућени на рад у Немачку је са једне стране обмањивање породица које мисле да је сакупљање и одвођење мушкараца наредио страни окупатор, а са друге стране начин да се избегне оружани отпор. Многе супруге и деца одведених мушкараца, месецима чак и годинама су веровали да су њихови најближи одведени у Немачку и очекивали су њихов повратак.

2. Позиви да се преда оружје и војничка опрема: Законска одредба о пријеким судовима¹⁰³ је као једину казну коју преки судови могу да суде одредила смртну казну стрељањем. Ова одредба је у надлежност преких судова ставила и дела која Казнени законик Краљевине Југославије није познавао („непредаја оружја ватреног и хладног за које се нема дозвола на јавни позив власти“). За ово конкретно дело, време кажњивости је чак померено унатраг до 6. априла 1941.

Како је ово изгледало на терену? Забрањен је приступ Србима у Бихаћу и 15 км околине од 20. јуна, потом су 24. јуна сви Срби из Бихаћа исељени, објављују се плакати о обавези враћања оружја и војне опреме по Бихаћу и околним селима (сведок Триво Кораћ помиње „плакате или огласе у којима смртном казном пријете свакоме ко крије оружје“). Потом службена лица НДХ (оружници, редарственици, ројници) одлазе у неко село унутар круга од 15 км од Бихаћа и деле позиве за враћање оружја и војне опреме. Свака особа која донесе и преда оружје или војну опрему, а да то није учинила раније на позив власти (плакатом), крива је по Законској одредби о пријеким судовима и у судском поступку мора бити осуђена на

101 Lojić, Saima, *Bihac i okolina u Drugom svjetskom ratu*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sarajevo, 2018, 35.

102 Агбаба, Ђуро, „Босанска Крупа до рата“ у: *Зборник Подјермеч у НОБ-у*, књига 1, 270.

103 *Narodne novine* 32 од 17. свибња 1941.

смрт стрељањем. Особе које су предале оружје или опрему воде се заједно са прикупљеним оружјем, пролазе евидентирање у Бихаћкој кули, Пријеки суд заседа и доноси пресуду, исто вече заточенике воде на Бихаћко поље, где се извршава смртна казна стрељањем. У селу Грмуша је на овај начин током два доласка одведено више од 140 мушкараца. Група од 18 наоружаних људи (ројеви Србљана, Спахића и Чекрлија, са неколико људи из Херцеговине, сведок помиње Врпоље које постоји код Посушја - Груда), предвођена двојцом новопостављених кнезова села (Стево Кутлача и Пајо Миљуш¹⁰⁴) зашла је по засеоцима села и позвала одрасле мушкарце да дођу код школе и донесу оружје и војничке униформе. Људима кажу да је „од власти дошло наређење да људи предају оружје, ма какво оно било. Оружје треба да донесу код цркве и школе, добиће потврду да су предали оружје а затим ће ићи кући“. Позивају се и они који немају оружје да дођу да добију потврду о томе. Сведок Душан Бркљач¹⁰⁵ сведочи да је његов отац добио писмени позив који је делило цивилно лице из среза. Писмени позиви указују на војну евиденцију касарне 55. пешадијског пука Војске Краљевине Југославије у Жегару. Сведоков отац Јово Бркљач је отишао и никада се није вратио кући. Сведоков стриц Лазо Бркљач је закаснио јер се вратио кући по спремину и храну, преживео овај дан, дочекао крај рата и колонизацију у Кикинду. Сакупљено оружје стављено је на запрежна кола, затеченима се потом каже да морају отићи у Србљане по потврду. Код моста преко Уне у Србљанима чекају камиони, са упереним пушкама се наређује укрцавање у камионе, који возе за Бихаћ. У 15 камиона стаје стотинак Грмушана и неколико стотина сељана Осредака, Врела и Градине из Среза Цазин (30-40 људи по камиону, укупно 450-600 људи). У Бихаћ су камиони стигли по дану и остављени да чекају по највећој жежи. Грађани који су прилазили да помогну везанима отерани су уз псовке. Ово чекање било је због трајања суђења и због чекања полицијског часа. Око 20 часова увече, камиони крећу у Бихаћко поље. Сведок који је преживео је Раде (Стојан) Вукашиновић, стар 18 година, сељак из Грмуше. Сеоска хроника Грмуше говори о два одвођења мушкараца (27. јул - преко 100 људи; 29. јул - 42 људи). Бранко Јерковић у сеоској хроници сведочи да је у два наврата одведено 147 Грмуша-

104 Савић, Љубиша, *Грмуша у НОР-у (1941-1945)*, Бихаћ, 1988.

105 Бркљач Јове Душан, сведочење дато аутору 19.9.2016.

на. Сребренка Будимир¹⁰⁶ говори о два одвођења (24. јула - 80; 25. јула - 120). Вукашиновић Стојана Раде у свом сведочењу у сеоској хроници помиње да је првог дана (недеља, 27. јул) сакупљено око 150 људи, који су постројени и потерани према Србљанима. Сачувано је 144 имена одведених из Грмуше.

3. Сакупљања мушкараца у циљу уписивања и евидентирања: Оваквих случајева је много. Нови начелник општине у Липи, Џафер Ибрахимпашић, поручио је житељима Клишевића да се прикупе код кућа, да се направи списак одраслих мушкараца и њему достави. Свакоме је гарантовао живот. У петак 25. јула 1941. мушкарци су се сакупили код школе у Буковцу, између Клишевића и Ђукова. Ибрахимпашић је био присутан, мушкарци су пописани. Потом су двојица наоружаних људи повезали присутне, затворили их у зграду школе и касније у току дана повели ка Ђуковима. Људи су наслутили превару и почели да пружају отпор, али су их наоружани тукли кундацима. У Ђуковима су провели ноћ затворени и ујутру су одведени у Рипач. Убијени су на стратишту које се зове Забаре и налази се поред Рипча. Организатори убистава су таборник Рипча Анте Павелић Тоно и командир оружничке постаје Иван Фрковић, обојица из околине Госпића¹⁰⁷. Руководилац радова проширивања канала и бара и затрпавања масовних гробница земљом на стратишту био је Мухарем звани Тубаљ, а забележено је и име једног од извршилаца убистава на Забарама, то је Салко Мујић из Рипча. Чланови усташког роја у Ђуковима који су привели Србе били су: Анте из Жегара (предратни жандар), Хилмић (Илмић) из Ђукова, Војић из Ђукова, Миралем Куленовић звани Шуњић. Записана су имена 31 мушкараца који су одведени из села, као и двојице који су тога дана убијени у селу (учитељ Сава Стојановић и Мико Ђурин Бабић, младић од 20 година)¹⁰⁸. Наредног дана, 26. јула 1941, чланови усташког роја из села Ђукови су у засеоку Луке села Босански Дољани сакупили 18 мушкараца. У питању је 16 житеља села, један човек који је са личке стране дошао да самеле жито у мли-

106 Будимир, Сребренка, *Фелџон у лисџу Крајина 25.10-22.11.1991.*

107 Ковачевић, Стево, *Крвава сџаза од окујаџије до слободе - Горијевчани у НОБ од 1941. до 1945,* Нови Сад, 2020.

108 Бурсаћ, Стево, „Клишевић првих дана устанка“ у: *Зборник Подгирмеч у НОБ-у,* књига 1, 857-858.

новима на Уни, и Павле Пава Машановић, радник на унској прузи, декларисан као Црногорац. Рекли су им да оду до железничарске/инжењерске куће на Штрбачком буку да се упишу и да ће све бити добро. Половина мушкараца покупљена је по кућама, а друга половина је сама отишла на предвиђено место. Ухваћени људи су ноћ провели у железничарској кући, која је имала телефонску везу са Бихаћем. Ту ноћ је падала обилна киша, па су тек сутра ујутру (недеља, 27. јул) прешли преко моста на Уни и возом отишли за Бихаћ. Од приведених, један је успео да побегне, док се само Павле Машановић вратио. Остали су страдали на Бихаћком пољу¹⁰⁹. Машановић је оставио своје сведочење¹¹⁰, али оно је, као и већина идеолошких сведочења, померено неколико дана касније, да би било у складу са наративом о устанку у организацији КПЈ. Он сведочи да је сакупљање мушкараца било 28. јула, а одвођење за Бихаћ 29. јула. Успео је да се спасе из Куле, да борави у Бихаћу све до 11. августа (у то време Србима је боравак у граду забрањен и организовано су исељени, храм је срушен, затвори се свакога дана пуне и ноћу празне), када напушта град. У село Притока 26. јула рано ујутру улази већа група наоружаних припадника усташких ројева и по списковима одводе 12 мушкараца и још пет из заселака Бијело брдо и Дангубе¹¹¹. Људи су одведени у Бихаћ и никада се нису вратили.

4. Сакупљање становништва у циљу пресељавања: Након организованог исељавања Срба из Бихаћа, било је још неколико таквих случајева. Раније је поменуто организовано исељавање Срба са Плитвица 30. јуна и 1. јула 1941. У току ноћи 29/30. августа оружници и припадници усташких ројева под командом Благомира Вебера сакупили су целокупно становништво Притоке¹¹² (750 особа) и ујутру 30. августа у колони их повели преко Горјевца ка Петровцу. Пролазећи кроз Горјевац, Приточани виде последице разарања

109 Милован Грубиша, сведочење дато аутору 19.1.2019.

110 Машановић, Павле, „Од Дољана до Цетиња и натраг“ у: *Зборник Подјирмеч у НОБ-у, књиџа 1*, 142-147. Машановић је рођен 1913. у Вирпазару, други командант Герилског одреда у Дољанима (после Адолфа Челика), касније политком Прве бихаћке чете, а од 1942. у 3. крајишкој бригади Николе Карановића.

111 Балабан-Кењало, Марија, *Бихаћ у новијој историји (1918-1945)*, Том 2, 434-435.

112 *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, том I, Vojnoistorijski institut, 373.

Горјевца 29. августа (згаришта кућа, лешеве људи, локве крви, лешеве стоке, разбацане ствари), које је извршила сатнија усташке војнице као одмазду за напад устаника 28. августа на три камиона на путу Липа-Дубовско-Горјевац и убиство подофицира¹¹³. Устаници нападају обезбеђење колоне, ослобађају мањи део Приточана и одводе их у Дољане. Остатак колоне стиже до Кулен Вакуфа, где ноће. Сутрадан 31. августа проласком кроз шпалир одваја се око 30 мушкараца старијих од 12 година (чак и старији дечади и три инвалида) који никада нису напустили Вакуф¹¹⁴. Жене и мушка деца преобучена у женску одећу (сведок Душко Кењало преживео је обучен у сукњу своје баке) настављају ка Мартин Броду. Након ослобођења Кулен Вакуфа, десетак дана након ових догађаја, сведок Душко Кењало се вратио у Кулен Вакуф и код млина видео велику хрпу одсечених људских глава, међу којима препознаје своје комшије¹¹⁵. У уторак 2. септембра 1941. у зору, у Личко Петрово Село камионима стиже око 80 наоружаних људи из Бихаћа, као појачање домаћим ројевима. Ови наоружани људи опкољавају место и околна насеља Ново Село, Жељаву, Заклопачу и Лисину. Наоружане патроле на челу са локалним људима говоре мештанима: „Селите се за Србију, са собом можете понијети потребну обућу, одјећу, храну за два дана. Све остало остављате“. Када су сакупљени житељи, наређено је одвајање мушкараца старијих од 12 година на једну, а жена и деце на другу страну. Мањи број жена утоварен је у камионе, већина је пешице кренула цестом Личко Петрово Село - Бањевац - Скочај - брдо Дреновача код Трослапа на Уни, где су их прихватили устаници. Око 150 мушкараца старијих од 12 година утоварено је на камионе, одвезено на Гаравице, где су истога дана сви побијени¹¹⁶. Ово је једно од последњих масовних убијања у Бихаћком пољу, јер су затвори Кула и „Бригада“ испражњени, по изјави преживелих сведока, 3.9.1941.

113 Vokan, J.B., *Prvi KNOP odred*, 177.

114 Балабан-Кењало, Марија, *Бихаћ у новијој историји (1918-1945)*, Том 2, 434-435.

115 *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, стр. 165-167.

116 Будимир, Сребренка, „Фелтон у листу Крајина 1991“, *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, 104-105.

5. Сакупљање становништва након војно-полицијских акција по селима: Током јуна и јула 1941. стварају се усташки ројеви у селима око Кулен Вакуфа. У Кулен Вакуфу и Калатима имају шест чланова, у Орашцу и Ђуковима по пет чланова. Организатор изградње усташке организације у Кулен Вакуфу је Томислав Томо Иваниш, који убрзо добија помоћ од 17 наоружаних људи из Петровца, на челу са Младеном Шњарићем, братом Анте Шњарића, усташког поручника који је у јуну дошао из Загреба¹¹⁷. Таборник Миро Матијевић тражи помоћ од великог жупана Кватерника и у Кулен Вакуф стиже сатнија војника Усташке војнице. Ова војна јединица окупља добровољце и мобилише чланове усташких ројева и креће у акције по селима на личкој страни Уне. Потврђено је присуство Вјекослава Лубурића у Поуљу крајем јуна и почетком јула. Измишљани су изговори за војно-полицијске акције по селима (примећени су наоружани четници по шумама, неко је пуцао на аутомобил домобранских часника и слично). Следиле су сурове акције по селима са великим бројем жртава (Суваја Доња 1. јула – 161 жртва, Лички Осредци 2. јула – 14 жртава, Добросело – 29 жртава, Дољани Лички – 71 жртва, Бубањ 3. јула – 83 жртве)¹¹⁸. Добро су познати и описани случајеви оваквих почетних убистава или измишљених инцидената које су вршили припадници Хрватске заштите или усташа из емиграције, да би се створио разлог за претресе, хапшења или одмазде над ненаоружаним живљем¹¹⁹. Изговори су били безбедност, одузимање оружја, отпор становништва, уништавање јавне имовине. Свака акција узнемиравања људи, паљења кућа, убијања и пљачкања, изазивала је оружани отпор Срба, што је коришћено као повод за следеће акције. Током јула Кулен Вакуф је био препун заробљених Срба који су држани у школи. Камсионима су везани Срби вожени до Боричевачке јаме код села Боричевца, а чији отвор је држан у тајности. Сарадник Мира Матијевића био је Адембег Харашлија. У селу Кестеновац њихове директиве су извршавали: Никола Павелић, Ацо Ивезић, Јосо Сикић, Лале Штркљичић.

117 Ручнов, Марко, *Зашићо Јасеновац*, 528; *Zločini na jugoslovenskim prostorima*, tom I, Vojnoistorijski institut, 992-993.

118 Булајић, др Милан, *Усташки злочини генцида и суђење Андрији Артуковићу 1986*, књига III, Београд, 1989, 416-423.

119 Бурсаћ, Владимир, „Први мјесец постојања НДХ“, *Тойола* бр. 8, Доња Градина, случај Гудовац и Хрватски Благај.

вић и Марко Ходак. Сведок Есад Бибановић¹²⁰ помиње да се по месту говорило да је та јама прогутала око 1.500 убијених Срба. Када је пут Кулен Вакуф – Боричевац постао несигуран (након 2. августа 1941), сви заробљени сељаци су довожени у Вакуф, држани затворени и сваку ноћ мучени, а потом убијани и бацани у дугачке ископане канале поред школе и православне цркве у Кулен Вакуфу. Сведок Бибановић помиње 597 Срба из Кулен Вакуфа и околних села који су убијени у Вакуфу и убачени у ископане канале. Бибановић помиње Јакова и Ивана Ходака, Хрвате из Клишких Пољица који су спасили око 60 Срба пребацујући их из Рајиноваца у Лику, као и Ибрахима Војића који је убијен са Србима у Кулен Вакуфу.

Неколико часова након напада устаника Илије Деснице 26. јула на Пасјаку код Дрвара и погибије бојника домобранства Фердинанда Конрада, следила су одвођења мушкараца из више села: Рипач (19), Хргар (12), Притока (око 150), Липа (52) и друга¹²¹. Сведок Ђуро Вуњак¹²² из Рачића помиње хапшење 45 младића из Рачића при вршидби и њихово затварање у Рипчу. Девет младића из те групе пуштено је да обилазе околна села и објашњавају да нова власт нема лоше намере. Миладин Сурла се вратио у Рипач и пренео представницима власти да им Срби по селима не верују јер у Рипчу има четрдесетак затворених. Тада је из Рипча пуштено око 45 људи. Но, у данима пред устанак и током првих недеља након устанка, из Лохова и Рачића је у акцијама убијено или одведено око 400 особа, а попаљена је половина Горњег Лохова. У руљи која је напала ова села налазили су се Хрвати из суседних села Велики и Мали Скочај и Голубић и муслимани из Рипча, Голубића и Сокоца. Сведок Спасе Радаковић¹²³ говори о невољама житеља Грабежа. Десетак припадника усташких ројева села Чекрлије и Виноце (десна обала Уне) узнемиравали су и пљачкали житеље Грабежа, сакупљали неколико десетина људи (чак и 50) да раде пољске радове у муслиманским селима, док би чланови роја пљачкали стаје и кокошињце по Грабежу. Из српских кућа отимана су јагњад, хлеб, сир, краве, покривачи. У уторак 29. јула у село је стигла вест да су

120 Бибановић, Есад, *Бихаћ у новијој историји (1918–1945)*, Том 2, 430–440.

121 Балабан-Кењало, Марија, *Бихаћ у новијој историји (1918–1945)*, Том 2, 434–435.

122 Вуњак, Ђуро, у: *Зборник Подгирмеч у НОБ-у*, књига 1, 848–849.

123 Радаковић, Спасе, у: *Зборник Подгирмеч у НОБ-у*, књига 1, 881–882.

одведени сви мушкарци из Притоке, затим неки из Малог (Српског) Заложја, Тихотине и Хргара. Исте ноћи из засеока Воларице, између Грабежа и Хргара, одведени су Василије и Ђуро Узелац. Као одговор на напад устаника на три камиона на путу Липа-Горјевац и убиство подофицира домобранства на Велику Госпојину 28. августа 1941, наредног дана у рано јутро, кроз Рипачки кланац долази сатнија усташке војнице, која је прошла кроз село, убијала и палила све што је могла. Свих 119 кућа у Горјевцу је изгорело, као и црква. Записана су имена 81 страдалог житеља¹²⁴ (34 деце, девет старих особа, 46 особа женског пола). По Душану Наранџићу, страдало је око 110 особа¹²⁵, по Бранку Бокану¹²⁶ и Ђорђу Радаковићу – 125 особа. Ово потврђује дневни извештај Главног стожера НДХ 29.8.1941. (...четници напали транспортне самовозе код Горјевца, из Рипча упућен вод домобрана а из Бихаћа сатнија Усташке војнице, самовози спашени, погинуо дочасник/подофицир, за село Горјевац издата заповијед да се запали...) ¹²⁷.

Након одвођења 17 мушкараца из Притоке 26. јула, у недељу 27. јула било је ново хапшење Приточана. Приведени су смештани у двориште цркве, где их чувају наоружани стражари. Пре поднева дошли су камиони (Хилмија Липовача помиње два или три) и одвели људе у Бихаћ¹²⁸.

6. Физичке ликвидације изравно довођених Срба из Лике и Кордуна на Бихаћко поље: Службена лица НДХ комбиновала су изравно довођење колона Срба из Лике и Кордуна, са привођењем затвореника из бихаћке Куле и других затвора. Пример за ово је судбина мушкараца са Плитвица и Личког Петровог Села. Крајем јула и почетком септембра била су три таква сакупљања, слања и стрељања на Гаравицама. Прво сакупљање мушкараца из Личког Петровог Села и околине догодило се 27. јула 1941. (сакупљено је 204 људи, са изговором да иду на рад у Немачку, преспавали ноћ у општинској згради Петрово Село, камионима пребачени у Бихаћ,

124 Ковачевић, Стево, *Крвава стџаза од окупаиције до слободе – Горјијевчани у НОБ од 1941. до 1945*, Нови Сад, 2020.

125 Наранџић, Душан, *Бихаћ у новијој историји (1918–1945)*, Том 2, 452.

126 Bokaи, J. Branko, *Prvi KNOP odred*, Beograd, 1988.

127 Војни архив Београд, фонд НДХ, к. 1Ј ф. 2 док. 29.

128 Балабан-Кењало, Марија, *Бихаћ у новијој историји (1918–1945)*, Том 2, 434–435.

држани у магацинима трговинске радње Илије Бубала и ту ноћ одведени на Гаравице, где су стрељани, а из групе је побегао Раде Бубало који је оставио сведочење¹²⁹). Друго сакупљање било је 29. јула, када су мушкарци камионима одведени ка Бихаћу и држани у шталама и зградама Јураја Микуљана. Тада је са стрељања побегао Мирко Влаисављевић Лакић из Жељаве, са пет пушчаних рана. Успео је да стигне до свог села Жељава (већинско хрватско село) али тетка и мајка су се повериле комшијама, па убрзо по њега долазе запрежна кола са Исајом и Силвестром Рукавином, члановима усташког роја Жељаве. Мирко је одведен у правцу Баљевца и више га нико није видео. Последње сакупљање мушкараца у Личком Петровом Селу и околини било је 2. септембра, када је око 150 мушкараца на превару сакупљено, одведено камионима у Бихаћ и стрељано исту ноћ. У ова три случаја, укупно је стрељано 508 мушкараца (204 + 154 + 150)¹³⁰.

Примери који су дати нажалост нису једини нити у потпуности пренети, већ су ту да само посведоче на какве све начине су службена лица НДХ спроводила свој инфернални посао, биолошки уништавајући Србе, у исто време умирујући преостало становништво како је све у реду и да се ништа страшно не дешава.

Бихаћко поље односно Гаравице

Простор западно и северозападно од Бихаћа, удаљен свега 2-3 километра од центра града, чини Бихаћко поље. Тамо су се до априла 1941. налазиле ливаде и шумарци, природни канали и јаруге речице Клокот, леве притоке Уне. Тај предео био је у власништву породица добровољаца из Првог светског рата. Законском одредбом о некретнинама тзв. добровољаца¹³¹, земљиште и све грађевине су одузете и током априла и маја 1941. тај предео је испражњен од житеља. На левој обали речице Клокота налази се Каменица (некада Карађорђево Село) или ливаде Гаравице. На десној обали Клокота налазе се Уљевите или Муљевите баре и омање брдо Козомо-

129 Пузић, Милош, *Да се не ѿнови*, Титова Кореница, 1985, 69.

130 Будимир, Сребренка, „Фелтон у листу Крајина 1991“, *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, 104-105.

131 *Narodne novine* 6 od 19. travnja 1941.

рића Главица / кота 246, на којем је данас комплекс споменичких скулптура. Мало на исток, јужно од пута за Бихаћ а у правцу града, близу некадашњих кућа Бубала, јесу Церавци. То су три стратишта на којима су убијени и затрпани Срби од јула до септембра 1941.

Сазнања о последњим данима ухапшених Срба углавном потичу од притворених бихаћких комуниста, који су били у Кули или дворишту „Бригаде“, али су пуштени на слободу након 3. септембра. У питању су Мирко Турић (члан КПЈ из Цазина, ухапшен 10/11. јула, у бихаћку Кулу доведен 13/14. јула), Хусреф Реџић (ухапшен 19. јула), Стипе Буторац (дао изјаву Бранку Бокану 21.12.1959) и Хасан Делић (члан МО СКОЈ у Бихаћу; из ходника куће Диклића посматрао је колону од осам људи у реду и 20–30 редова који су трчећи кренули из Куле према Гаравицама)¹³². По њима, затвор је већ био пун када су они стигли, а свакога дана, посебно од 19. јула (кад Хусреф Реџић постаје затвореник), у Бихаћку кулу, зграду „Бригаде“ и двориште ограђено високим зидом доводе се стотине Срба мушкараца из околних села (Мирко Турић помиње три групе доведених Срба у три различита дана; прва је бројала око 700, друга око 600, трећа око 300 људи), који након страховитог мучења, понижавања и батина, камионима ноћу бивају одвезени на Гаравице и тамо убијени. Жртве су довођене из Бихаћке куле и других помоћних затвора (црква у Притоци, трговина Узелац, Микуљанове штале), али и директно из насеља. Сведоци који су побегли са стрељања, злочинци који су учествовали у мучењима и убијању (Јусуф Пашагић, Миркец Голубовић), као и житељи села Краље и Бакшаиш који су учествовали у копању ровова и затрпавању лешева (Живко Ђурић¹³³, Томо Јанковић, Стипе Јерковић¹³⁴, Хусеин Зјакић из Хатинца) сведоче о стрељањима пушком или митраљезима. Живко Ђурић описује канале које су копали (дужине 15–20 метара, ширине 1,5 метар, дубине за људски бој; отприлике 1,5 кубни метар на метар дужине). Људи су довођени из камиона везани жицом, у групама од по 10, постављани на ивицу ископаних ровова или природних канала, ли-

132 Реџић, Хусреф, у: *Зборник Подјрмеч у НОБ-у*, 118–121; Турић, Мирко, *Зборник Подјрмеч у НОБ-у*, 180–203.

133 Lojić, Saima, *Bihac i okolina u Drugom svjetskom ratu*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sarajevo, 2018, 26.

134 *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, tom I, dokument 194, NDH, k. 173. f. 2, 24.

цем окренути ка њима. Сведоци говоре и о убијању ножем, крампом, маљем, чекићем и затрпавању полуживих људи земљом. Ђурић помиње Перу Шимића, логорника Бихаћа (и заменика члана Пријеког суда), како пиштољем убија стрељане људе који су показивали знаке живота. Хусеин Зјакић сведочио је да је на позив мухтара (сеоског старешине) Авдаге Селимовића, са још пет комшија из Хатинца, ишао на Гаравице да копа рупе дугачке 20-30 метара. Поред јама које су он и комшије копали лежало је око 50 стрељаних особа. Сваки дан су долазили камиони и убијано је по 40-50 људи у групи.

Сведочења преживелих са масовних стрељања у Бихаћком пољу и другим стратиштима

Ђоко П. Шевић из гате Илиће¹³⁵ успео је да побегне са стрељања на Гаравицама.

Петар Пејо Н. Смиљанић из Бугара, рођен 1906, са групом мештана из Бугара, одведен је преко Илића гате и био смештен у Микуљановом дворишту¹³⁶ са преко 100 мушкараца. Успео је да побегне са стрељања на левој обали Клокота, изнад раке допола попуњене лешевима.¹³⁷

Ђуру Ђујића из Тржачких Раштела, рођеног 1906, са оцем и комшијама 31. јула 1941. ухватили су локални муслимани и одвели их у Раштела. Претрпанам камионом возе их у правцу Бихаћа, али пре Клокота (лева обала реке) излазе из камиона и настављају пешице десно од пута за Бихаћ. Успео је да побегне из колоне везаних људи вођених ка ископаној јами и сакрио се у селу Бугар.¹³⁸

Раде Вукашиновић из Грмуше¹³⁹ побегао је са стрељања на Гаравицама.

135 *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, 173.

136 Кућа хрватске породице Микуљан била је на левој обали Уне, на пола пута између града и речице Клокот.

137 Miljković, Dušan, *Stradanja u Cazinskoj krajini i antifašistička borba (1941-1945)*, Beograd, 2011, 37-39.

138 Vokan, J. Branko, *Prvi KNOP odred*, Beograd, 1988, 73; Miljković, Dušan, *Stradanja u Cazinskoj krajini*, 44-45.

139 Будимир, Сребренка, *Фелџон у лисџу Крајина 25.10-22.11.1991*.

Раде Бубало из Петровог Села¹⁴⁰ побегао је са стрељања на Гаравицама ноћу 28. јула 1941.

Милан Зеџ из Јанковца побегао је са стрељања изнад Завалске вртаче.¹⁴¹

Ђуро Ђука Шамлија из Рујнице код Цазина побегао је из стратишта Вучија јама у шуми Осоје. Последњих дана јула са преко 50 мушкараца из свога и околних села одведен је до оружничке постаје у Врсти, присуствује мучењу људи од стране усташких ројева и муслимана цивила, који потом колону воде ка шуми Осоје. Помиње оружничког наредника Мику Брињака. Људи скинути у доњи веш клече изнад ископаних јама, поред стоје бројни муслимани са лопатама и ашовима. Убијена је и супруга Душана Блануше из Гате, бежећи чује рафале митраљеза из тог правца¹⁴².

Пајо Солаћ из Мељиновца, побегао је са стрељања са Делић јама код Завала 28. јула 1941¹⁴³.

Никола и Михајло Стојић из Притоке привремено су побегли са стрељања, али су се сакрили у селу Голубић. Чланови усташког роја у том месту су сазнали за њих двојицу и поново их хватају¹⁴⁴

За сада нема доказа на којем од три стратишта у Бихаћком пољу су започела масовна стрељања мушкараца. Можда су истовремено вршена на све три локације. Остало је мутно сећање да је због жалби хрватских села Краље и Фркашић на десној обали Уне прекинуто убијање на потезу Гаравице. Наиме, меци из митраљеза и пушака летели су према хрватским селима Краље и Фркашић. Након тога прешло се на десну обалу Клокота, на потез који се звао Уљевите баре у подножју Козоморића главице / коте 246, у коју су се промашени меци заривали. Ту на Уљевитим барама и на трећем потезу који се звао Церавци убијен је највећи број ухапшених Срба. Стратиште у бившем Карађорђевој Селу / Каменици (ливаде Гаравице) има две гробнице дужине 62 и 30 метара (92 метра); стратиште под хумкама код реке Клокота (Уљевите баре) две гробнице

140 Вукмановић, Милан, „Усташки злочини на подручју Бихаћа у лето 1941“ у: *Бихаћ у новијој историји*, 117-121.

141 *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, 263.

142 Miljković, Dušan, *Stradanja u Cazinskoj krajini i antifašistička borba (1941-1945)*, Beograd, 2011, 49-52.

143 Čučak, Bogdan, *Nebljusi u NOR-u i revoluciji*, Donji Lapac, 1981. *Pobegao sam ustašama sa streljanja*.

144 *Зборник саопштења, Гаравице 1941*, Бањалука, 2011, 291.

дужине 190 и 26 метара (216 метара); стратиште у Церавцима две јаме дужине 56 и 15 метара (71 метар). Свугде су лешеве прекривени слојем земље од 40 цм, осим на Церавцима где слој земље достиже 50 или 70 цм.

Током августа и септембра 1941. убијања су настављена у Бихаћком пољу, тако да је на Уљевитим барама направљена и трећа гробница.

У Бихаћу је све време масовних стрељања владао полицијски час од 18 часова до наредног јутра, па је муслимански и хрватски живаљ који није учествовао у припреми терена, убијању или сахрањивању једино могао чути ноћна митраљирања са леве обале Уне. Оно што су свакога дана виђали у граду јесу камиони пуни везаних људи који су стизали у Бихаћку кулу и сваке ноћи одвожени ван града. Мушкарци су сакупљани различитим преварама, па су укућани и родбина дуго веровали да су они живи. Многи су постали свесни истине тек у новембру 1942, када је Бихаћ ослобођен, а своје најближе тамо нису пронашли. Као учесници у мучењу и стрељању Срба помињу се имена: Стјепан Виндакијевић, оружнички бојник, Енвер Капетановић, усташки натпоручник, Никола и Миркец Голубовић, Анте и Никита Вицковић, Дервиш Мехе Салихоџић (из Хармана), Јусуф Пашагић, сатник Химзо Бишчевић, Хасан Бајремовић, Иван Мажар, Миро Матијевић и многи други.

Извештај немачког обавештајног центра Загорје о злочинима усташа 1941. и 1942.¹⁴⁵ помиње да је у западној Босни од успоставе НДХ до почетка октобра 1941. године процењени број жртава око 55.000 људи, жена и деце, а Бихаћ око 8.000 само на пољани званој Церавци.

Управник „Музеја АВНОЈ-а“ Бранко Бокан¹⁴⁶ из Бихаћа сматра је на Гаравицама убијено до 10.000 људи, од којих само 3.000 из Среза Бихаћ, а остали из Лике, Цазина, Велике Кладуше, Крупе, Петровца, Кулен Вакуфа.

Фикрета Јелић-Бутић наслућивала је право стање на терену: „Највећи покољи на подручју Босне збили су се у западним подручјима. Претпоставља се да је тих дана у котарима Бихаћ, Бос. Крупа и Цазин убијено око 20.000 Срба, на подручју Котара Сан-

145 *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, том I, документ 373, 1018.

146 Bokan, J. Branko, *Prvi KNOP odred*, Beograd, 1988.

ски Мост око 6.000 (напомена Шушњар), у Котар Приједор и Бос. Нови такођер око 6.000¹⁴⁷.

Остала стратишта у бихаћком крају

Први Срби из Бихаћа на убијање су вођени до Рисовачке јаме. За Госпић је одведен непознат број виђених житеља Бихаћа и 105 мушкараца из Ивањске, Баштре, Доброг Села и Главице¹⁴⁸. Ови људи сакупљени су по селима 19. јула, а преко Отоке и Бихаћа путовали су до Госпића, где предвече 21. јула стижу пред казнионицу Окружног суда. Први Срби убијени у Бихаћком пољу су мушкарци из збега са Плитвица у првој половини јула 1941.

Друга позната стратишта у околини Бихаћа су:

Рисовачка јама или пећина, шума Дебељача између Сокоца, Скочаја и Бихаћа, шума крај села Дубовско, село Горјевац, српска села Суваја Доња, Лички Осредци, Добросело, Дољани Лички и Бубањ, село Небљуси, Котар Лапац, Боричевачка јама или Јасиковача код Боричевца, њиве око села Хргара: Јанкина њива, Бабина драга и заселак Велебит, Калати код Кулен Вакуфа, Кулен Вакуф, Двослап у селу Лохову, Рајиновци код Кулен Вакуфа, Рибићка главица у селу Рибићу код Бихаћа, Грмуша, Рипач, Велики Скочај, Привор између Винице и Грабежа, шума Осој код Врсте, Заложје, Заваље, Баљевац, Отока на Уни, Крупа на Уни, Перна, Пишталине и Ћојлук, Бањани и део села Баштра у Дубокој крајини, Ивањска, Бањани, Стабанца, Збориште, Градина, Бојна, Глиница, Пољана, Дреновац, Велика Кладуша.

Закључак

Брзина успостављања државних органа НДХ у Бихаћу, као и паралелне партијске структуре усташке организације, указује на веома добру припрему и организацију преузимања власти. Временски оквир у којем су почињени страшни злочини над Србима и Јевреји-

147 Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i NDH 1941-1945*, Zagreb, 1977, 167.

148 Ољача, Младен, *Дубока крајина*, Београд 1994, 99-108, сведоци Бранко Гердијан и Михајло Ољача.

ма почиње одласком италијанских војних и цивилних власти након 18. маја. До средине јуна 1941. Срби и Јевреји доживљавају одузимање земље и имовине добровољцима, конфискације радњи трговаца и занатлија, хапшења и затварања виђених људи и пуштања из затвора, плачкање имовине и уцењивање имућних житеља, покушаје верске конверзије односно покатоличавање и појединачне случајаве убистава са циљем освете и застрашивања српског живља, коме се тако шаље порука шта му следи у наредном периоду. Од средине јуна до средине јула 1941, спирала злочина се убрзава. У Бихаћ као велики жупан Крбаве и Псата долази Љубомир Кватерник. Масовна стрељања у Бихаћком пољу последица су извршавања пресуда Пријеког суда. Осим три стратишта у пољу (Гаравице, Уљевите баре, Церавци), дешавају се злочини на великом броју других стратишта као што су Боричевачка јама, шума Осој код Врсте, Делића јама, Перанића драга, Мехино стање код Велике Кладуше, Соколски дом и Црно језеро код Крупе, Мацин Дол код Цазина и многа друга. Укупан број страдалих Срба у Бихаћу и околини, током пролећа, лета и јесени 1941. године значајно прелази 20.000 усмрћених особа. Бихаћ је током рата изгубио своју малу сефардску заједницу, а као средиште велике области већински насељене Србима почиње да мења националну и верску структуру. Послератна колонизација 1945. пресељавањем великог броја српских породица у Банат и Бачку наставља тај процес у истом правцу. Бројна појединачна економска иселавања и економско запостављање српских општина и села дају велики допринос овом процесу.

Литература

Необјављени извори

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Arhiv Jugoslavije, Beograd
- Архив Србије, Комесаријат за избеглице и пресељенике, Београд

Књиге

- Ранији пописи становништва 1921-1981, Савезни завод за статистику, Београд, 1998.
- Бокан, Ј. Бранко, *Скривене намјере*, Београд-Бањалука, 2001.
- Vokan, J. Branko, *Prvi KNOP odred*, Beograd, 1988.
- Божићевић, Војислав, *Историја развијка основних школа у БиХ*, Сарајево, 1965.
- Папић, Митар, *Историја српских школа у БиХ*, Сарајево, 1978.
- Ручнов, Марко, *Зашто Јасеновац*, друго издање, Доња Градина, 2022.
- Дедијер, Владимир, *Дневник*, књига прва, Београд, 1970.
- Zbornici zakona i naredaba NDH (ZZN), Zagreb, 1941-1944.
- Bulajić, dr Milan, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986*, III, Beograd, 1989.
- Ковачевић, Стево, *Крвава стџаза од окупаације до слободe - Горџевчани у НОБ*, Нови Сад, 2020.
- Ђурић, Вељко Мишина, *ЛОБОРГРАД, Саслушања српских избејлица*, Београд, 2022.
- Ђоровић, Владимир, *ЦРНА КЊИГА, ѿаиње Срба БиХ за време раја 1914-18*, Београд, 2014.
- Lojić, Saima, *Bihać i okolina u Drugom svjetskom ratu prema izvještajima Komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, Magistrarski rad, Filozofski fakultet Sarajevo, 2018.
- Бокан, Бранко Ј., *Геноцид над Србима Босанске крајине 1941-1945*, Београд 1996.
- Кисић Колановић, Нада, *Погржављење имовине Жидова у НДХ*, Загреб, 1998.
- Први шематизам правосл. српске митрополије Бањалучко-Бихаћке 1901, Бањалука, 1903.
- Пузић, Милош, *Да се не ѿонови Тишова Кореница*, 1985.
- Рапаић, Мирко, *Личка шраједија*, Београд, 1999.
- Савић, Љубиша, *Грмуша у НОР-у (1941-1945)*, Бихаћ, 1988.
- Miljković, Dušan, *Stradanja u Cazinskoj krajini i antifašistička borba (1941-1945)*, Beograd, 2011.
- Čučak, Bogdan, *Nebljusi u NOR-u i revoluciji*, Donji Lapac, 1981.
- Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i NDH 1941-1945*, Zagreb, 1977.
- Ђурић, Вељко Мишина, *Искојавања у Јасеновцу 1964*, Београд, 2021.

- Ољача, Младен, *Дубока крајина*, Београд 1994.
- Vokan, G. Branko, *Perma, Pištaline i Čojluk u NOV-u 1941-1945*, Zemun, 1984.
- Jovčić, Ranko, *Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji 1941-45*, Bosanska Krupa, 1969.
- Врањешевић, Бранко, *Српска села на сувој међи*, Нови Сад, 2004.

Зборници и часописи

- *Подјрмеч у НОБ-у*, књ.1, Београд, 1972.
- *Arhivski vjesnik*, Zagreb 2001
- *Bihać u novijoj istoriji II*, Beograd, 1987.
- *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, 2007.
- *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu*, tom I, Beograd, 1993.
- *Зборник саопшћења, свједочења и докумената са I окупационог периода „Гаравице 1941“*, 2011.
- „Топола“, ЈУСП Доња Градина, 2022.
- *Зборник Дрвар 1941-45. Сјећања учесника*, књига 1, Дрвар, 1972.
- *Stanovništvo*, Beograd, 2012.
- *Prvi korpus NOV Hrvatske*, referati i diskusije s naučnog skupa, Historijski arhiv Karlovac, 1987.
- *Успашка зверства*, Архив Војводине, Нови Сад, 2020.

Интернет

- <http://www.zlocininadsrbima.com/Zlocinac.aspx?ImeZlocinac=%D0%92%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%93%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%9B-%D0%90%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82>
- https://www.poreklo.rs/2019/10/29/rodoslov-porodice-matavulj-iz-sibenika/?fbclid=IwAR0acMVjUibFaNSgClnhBcnNsXJ18MfpzaZMw9QMgpoGLOClCc9AA_Q6Ykk

Новине

- Hrvatski narod, Zagreb
- Ustaša, Zagreb
- Krajina, Bihać

Vladimir Bursać

Crimes of the Independent State of Croatia in the Bihać region during the spring, summer and autumn of 1941

A few days after the invasion of Yugoslavia, the Independent State of Croatia (NDH) was founded. The key person in the creation of the NDH authorities in Bosnian Krajina is Viktor Gutić. In mid-June, Ljubomir Kvaternik, the organizer and leader of crimes against Serbs and Jews, comes to Bihać as the Grand Prefect of Krbava and Psat. The work presents a timeline of all the crimes committed against Serbs and a small number of Jews: confiscation of land and property from volunteers, confiscation of merchants' and artisans' shops, arrests and imprisonment, looting of property and blackmailing of wealthy residents, conversion to Catholicism, the work of the Special court for Velika župa, organized and the systematic emigration of the Serbian and Jewish population of Bihać, the destruction of religious monuments of Serbs and Jews, the arrest of the military-capable population in the settlements around Bihać, mass shootings in the Bihać field (Garavice, Uljevite bare, Ceravci) as well as crimes at a large number of other execution sites. After the beginning of the armed resistance, there are reprisals against civilian life. Crimes in the Bihać region were organized earlier, more massively and cruelly than in other parts of the NDH, because Bihać was the center of a large area mostly inhabited by Serbs.

Keywords: NDH, crime, Velika župa Krbava and Psat, Ljubomir Kvaternik, Special court